

УДК 94(477.85) “1914/1919”

Михайло ЧУЧКО

**МІЖ АВСТРІЙСЬКИМ ПАТРІОТИЗМОМ І НАЦІОНАЛЬНИМИ
ПРАГНЕННЯМИ: СТАНОВИЩЕ ТА ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНІ
ОРІЄНТИРИ БУКОВИНСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ
В 1914-1919 рр.**

У статті висвітлено становище Православної Церкви Буковини у роки Першої світової війни та період після припинення бойових дій. Вказано на лояльне ставлення більшості кліриків Буковинської митрополії до політики Габсбургів на початку війни. Показано репресивну політику австрійської влади щодо священників-русофілів, а також до духівників-румунів – пропагандистів великорумунської ідеї. Розкрито важке становище кліриків під час війни, їх пограбування і розорення військами воюючих сторін в ході воєнних дій.

Окрему увагу приділено вивченню питання національно-державних орієнтирів українського та румунського православного духовенства краю як у роки війни, так і по її завершенні, коли мирна конференція вирішувала питання про державну приналежність анексованої Румунією Буковини, яка до розпаду Австро-Угорщини належала Габсбургам.

Ключові слова: *Православна Церква, Буковина, Буковинська митрополія, Австро-Угорщина, Перша світова війна, православне духовенство, національні орієнтири, русофіли, Габсбурги, Румунія.*

Михаил ЧУЧКО

**МЕЖДУ АВСТРИЙСКИМ ПАТРИОТИЗМ И НАЦИОНАЛЬНЫМИ
УСТРЕМЛЕНИЯМИ: ПОЛОЖЕНИЕ И ГОСУДАРСТВЕННО-
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ БУКОВИНСКОГО
ПРАВОСЛАВНОГО КЛИРА В 1914-1919 гг.**

В статье освещено положение Православной Церкви Буковины в годы Первой мировой войны и период после прекращения военных действий. Указано на лояльное отношение большинства клириков Буковинской митрополии к политике Габсбургов в начале войны. Показано репрессивную политику австрийских властей по отношению к священникам-русофилам, а также к духовникам-румынам – пропагандистам великорумынской идеи. Раскрыто бедственное положение клириков во время войны, их ограбление и разорение войсками воюющих сторон в ходе военных действий.

Отдельное внимание уделено изучению вопроса национально-государственных ориентиров украинского и румынского православного духовенства края как в годы войны, так и по ее завершению, когда мирная конференция решала вопрос о государственной принадлежности аннексированной Румынией Буковины, которая до развала Австро-Венгрии принадлежала Габсбургам.

Ключевые слова: Православная Церковь, Буковина, Буковинская митрополия, Австро-Венгрия, Первая мировая война, православное духовенство, национальные ориентиры, руссофилы, Габсбурги, Румыния.

Mykhailo CHUCHKO

BETWEEN THE AUSTRIAN PATRIOTISM AND NATIONAL ASPIRATIONS: STATUS AND PUBLIC-POLICY DIRECTIONS ORTHODOX CLERGY OF THE BUKOVINA IN THE YEARS 1914-1919

The article highlights the position of the Orthodox Church of Bukovina during the First World War and the period after the cessation of hostilities. Specified on the loyalty of most of the clergy in politics Bukovinian metropolis of the Habsburgs in the war. Showing the repressive policies of the Austrian government authorities regarding Russophile priests and adherents to the Romanian kingdom.

Reveals the plight of Orthodox clergymen during the war. Priests, who stayed in Bukovina, suffered along with the people from the tyranny of the soldiers of the warring parties. Heavy burden on the Orthodox clergy and religious lay foundation Austrian war loans. In the church bells confiscated. Many Orthodox churches in the war suffered damage. Some were destroyed.

Metropolitan of Bukovina and Dalmatia Vladimir (Repta) that during the first Russian invasion in 1914 remained in Chernivtsi and forced to cooperate with the Russian occupation administration in 1916 was taken from the Consistory inland, and in summer 1918 sent into retirement. Guide Archdiocese, as directed by the emperor, took over a new consistory, led by Ukrainian and Romanian vicarious archimandrites, resulting Ukrainian briefly with Romanians have achieved equal status in the church. However, defeat in war and the collapse of the Habsburg Empire, led to a dramatic struggle between Ukrainian and Romanian power and determination of future nationality Bukovina. Some Orthodox clergy also involved in these national competitions.

After the annexation of Bukovina Romanian royal troops land was incorporate in Romania. Metropolitan Vladimir again returned to the leadership Bukovinian metropolis and eliminated the Ukrainian-Romanian parity in the Archiepiscopal Consistory.

Keywords: *Orthodox Church, Bukovina, Bukovinian archdiocese, the First World War, the Orthodox clergy, national landmarks, Russophile, Romanian kingdom, the Habsburgs.*

Влітку 2014 року виповнився сумний ювілей – 100 років початку Першої світової війни, котра стала наймасштабнішим збройним конфліктом початку ХХ ст., який забрав життя 10 млн військових та близько 12 млн мирних жителів. Проблема історії Великої війни, в тому числі перебіг воєнних дій на Буковині, яка входила до складу Австро-Угорської імперії і стала місцем протистояння австро-угорської й німецької армій з одного боку, і російської, а з кінця серпня 1916 р. ще й румунської армій з іншого, не є новою. Вона докладно

досліджувалася вітчизняними та зарубіжними істориками. Проте окремі питання, тісно пов'язані з війною на теренах буковинського краю, як то позиція Православної Церкви краю у збройному конфлікті та становище і державно-політичні орієнтири її кліриків в роки війни, а також по завершенні бойових дій та під час мирної конференції, коли вирішувалася подальша державна приналежність колишньої австрійської Буковини, вивчені фрагментарно [14; 18; 19; 22; 24; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 34; 35; 36; 39; 40; 41; 42]. Тому комплексне дослідження згаданих проблем залишається актуальним. Виходячи із зазначеного, автор ставить за мету докладніше розглянути окреслене коло питань у пропонованій публікації.

Відомо, що до початку Першої світової війни спричинилося загострення економічних і політичних протиріч між Центральними державами (Німеччина, Австро-Угорщина) та країнами Антанти (Великобританія, Франція, Росія), а приводом стало вбивство в Сараєві (Боснія) 28 червня 1914 р. сербським терористом Г. Принципом спадкоємця австрійського престолу ерцгерцога Франца Фердинанда та його дружини герцогині Софії Гогенберг. Після цього терористичного акту Австро-Угорщина висунула 23 липня Сербії ультиматум, а після його відхилення 28 липня оголосила сербам війну. На захист Сербії стала Росія, а імперію Габсбургів підтримала Німеччина, яка 1 серпня оголосила війну Росії. Австро-Угорщина 6 серпня також вступила у війну з Росією [23, с.76-81; 1, с.31-32].

У перші дні війни по всій Габсбурзькій імперії запанувало неабияке патріотичне піднесення. Зокрема, у крайовій столиці австрійської Буковини Чернівцях органи влади, політичні партії, громадські організації, причому не лише німецькі, але й українські, румунські, польські, єврейські та маса ура-патріотично налаштованих городян і селян демонстрували свою відданість цісарю. 29 липня відбулася тисячна хода вулицями Чернівців під патріотичними гаслами підтримки дій Габсбургів щодо Сербії. 30 серпня в Чернівецькому магістраті пройшло позачергове засідання, яке висловилося на підтримку цісаря Франца Йосифа I та Австрії у війні, потім відбулася хода до Крайового управління і пам'ятника Австрії на одноіменній площі міста [15, с.148-149].

Демонстрували патріотичні почуття до цісаря та Австрії в ці дні й представники Православної Церкви Буковини. Так, вранці 18 серпня 1914 р., в день народження цісаря Франца Йосифа I, у православної кафедральній церкві Зішестя Св. Духа в Чернівцях митрополит Буковини і Далмації Володимир (Репта) у співслужінні

духовенства відправив святкове богослужіння, на яке, після відвідин святкової меси у єзуїтському костелі, прибули представники світської влади краю на чолі з президентом графом Р. фон Мераном. Літургія завершилася об 11-й годині перед полуднем [9, с.5]. Через кілька днів, 21 серпня, митрополит Володимир виступив зі сповненим патріотизму зверненням до вірян Буковинської архієпархії, щоби вони всіма силами підтримували австрійське військо та виконували всі розпорядження влади [15, с.150].

Ще 31 липня влада оголосила мобілізацію до війська чоловіків 1878 – 1890 років народження. Одночасно йшов набір до ополчення (Landsturm). Вже у перших числах серпня 4000 ополченців (Landsturmmann) різного соціального стану, національної та релігійної приналежності склали біля казарм у чернівецькому передмісті Роша присягу вірності цісарю у присутності президента Буковини графа Р. фон Мерана, командування та духовенства різних конфесій. Після присяги з промовами до ополченців їхніми рідними мовами звернулися римо-католицький прелат, греко-католицький канонік, православний військовий румунський курат (Feldkurat), вірменський канонік та військовий рабин з Відня [5, с.59]. Православним румунським воєнним капеланом (Feldkurat) у 22 піхотному полку ландштурму, який базувався в Чернівцях, з лютого 1914 р. служив о. Віктор граф Василько фон Сіретський, який у 1891–1892 рр. пройшов військову службу як кавалерійський офіцер у 9-му драгунському полку «Ерцгерцог Альбрехт» та 3-му полку уланів «Ерцгерцог Карл», а після закінчення богословського факультету Чернівецького університету в 1912 р. був рукопокладений у священники [13, с.8]. За сумлінну службу нагороджений Духовним хрестом заслуги 2-го класу на білій стрічці. У православній каплиці св. Георгія при військовому шпиталі в Чернівцях також служив окремий воєнний духівник.

Всього під час Першої світової війни польовими куратами в австро-угорській армії служило 30-40 православних священників з Буковини [34, с.53].

З початком збройного конфлікту на Буковині почалося зростання цін, було введено цензуру, а також скасовувалися вихідні дні на виробництві [15, с.149]. Зокрема, 31 липня 1914 р. президія Крайового управління Буковини звернулася до всіх повітових та міських органів влади з розпорядженням про скасування недільних і святкових днів для робітників промислових підприємств на підставі цісарського указу та розпорядження міністерства внутрішніх справ від цього ж числа [2, с.25]. У банках бракувало готівки. З'явилися

Рис. 1. Архієпископ Чернівецький і Митрополит Буковини та Далмації Володимир Репта (ONB, Bildarchiv).

окремі факти ухиляння від мобілізації. Почалися арешти «шпигунів» [15, с.149].

Виявлення жандармерією та поліцією «шпигунів» серед австрійських підданих особливо торкнулося буковинського православного духовенства, в рядах якого, поруч з прихильниками проукраїнської та прорумунської орієнтації, було чимало прибічників руської народної партії, що орієнтувалася на Росію. За словами сучасника подій отця К. Богатирця, настав час, коли «церкви залишилися без служителів, паства без душпастирів, настали порядки, коли австрійська влада передала звичайним жандармам владу над життям і смертю своїх співгромадян; жандарми отримали право кожного, запідозреного у зраді державі, без суду повішати чи застрілити» [14, с.163].

Керівництвом для жандармерії, як згадував екзарх з Садогури Д. Кисіль-Кисилівський, був «дозвіл проводити обшуки і арешти без попереднього судового наказу». За його твердженням: «Міністерські розпорядження були загострені ще додатковими наказами воєнних команд і жандармерії, так що невдовзі краєм заволодів нечуваний терор. Згадані команди наказали своїм підвідомчим органам безжально ставитися «до всіх запідозрених і неблагонадійних елементів і у виборі причин до арешту не бути малодушними, бо краще раніше поспішити, ніж коли-небудь запізнитися (як зазначалося в наказі крайовій жандармській команді №. 13, №. 299 від 27 липня 1914). Такі і подібні накази давали, особливо жандармерії, широке поле для «успішної діяльності», до чого її ще спонукали відзначеннями та грошовими преміями» [5, с.622].

На підставі згаданих наказів на початку серпня 1914 р. жандармерія та поліція заарештували в Буковинській архієпархії майже всіх православних священиків, членів руської народної партії [14, с.161]. Зокрема, 1 серпня 1914 р. був заарештований священик у Веренчанці екзарх д-р К. Богатирець, якого вивезли до Відня, де помістили у в'язницю і розпочали у його справі слідство за обвинуваченням у державній зраді. У 1917 р. він був засуджений до страти, але внаслідок апеляції помилуваній [14, с.607; 30, с.148; 22, с.91-94]. 2 серпня 1914 року о 6 годині ранку було арештовано священика в Садогурі Д. Кисіля-Кисилівського; 3 серпня арештований священик С. Волощук з Васловівців (помер 12 жовтня 1914 р. від туберкульозу в таборі Талергоф/ Штирія), 4 серпня священик Д. Дробот з Задубрівки (помер 22 березня 1915 р. в Талергофі), 5 серпня священик О. Маковієвич з Чорнівки, 11 серпня священик О. Гнідий з Луки (за політичними

поглядами належав до народівського напрямку), 12 серпня священник Г. Драчинський з Товтрів, 22 серпня священники І. Шорш і В. Арійчук з Топорівців, 27 серпня священник І. Іванович з Кадобівців, 6 жовтня священник С. Галіп з Бергомету над Прутом; далі були арештовані священники: Г. Калинюк з Прелипча, А. Тофан з Плоскої, чернець Кирил Козаркевич з монастиря Драгомирна (помер 24 травня 1917 р. в Шванбергу в Штирії), Ф. Глипка зі Старої Жучки, чернець Герман Ганяк з Свято-Пантелеймонового монастиря на Афоні, який потім служив рядовим в австрійській армії до 1918 р.), Н. Журумія (румун) з Борівців, І. Прелич (румун) з Раранча. Всіх їх після довгих митарств відправлено в табір Талергоф. По дорозі вони, як русофіли, зазнавали знущань та побоїв з боку військових та цивільних обивателів – австрійських патріотів.

У Талергоф було відіслано також п'ять слухачів богословського факультету Чернівецького університету: Г. Василовича, П. Мойсюка, С.Фотія, О. Сопюка і А. Тарновецького, а також православних псаломщиків: М. Рахмістрюка, Л. Кейвана, Я. Бульбука, Я. Богдана (помер 1915 року в Талергофі), О. Маковієвича, Є. Лупашка, М. Тарновецького, І. Реуцького, О. Никоровича, М. Непота (помер 1915 року в Талергофі), В. Галіпа, А. Дияконовича, О. Лемного, П. Драбика, О. Драгавуша (румун), Є.Бачинського (румун) та І. Бошняка (румун).

Професора богословського факультету д-ра Є. Козака разом з родиною переселили з Чернівців до Зальцбурга, священника К. Томовича з Звинячки поселили в Граці (помер 16 листопада 1918 р. в лікарні в Дрогобичі), священника В. Яворовського з Сергіїв і священника А. Кибидевича зі Стебнів звільнили воєнні суди, священника Д. Лагадина з Бергомету над Серетом звільнив після кількадечного арешту в різних етапах полковник Е. Фішер на клопотання таємного радника і крайового маршалка графа Г. Василька, священника Г. Калинюка з Прилипча також невдовзі було відпущено на свободу.

Крім цих були ще арештовані кільканадцять румунських священників, які потім були звільнені воєнним судом і відпущені додому. Також з Талергофа звільнено після декількох місяців українських і румунських священників на клопотання їх послів. Священникам М. Григорію, Є. Мачушаку, В. Велигорському, Г. Лазі, К. Василовичу і Є. Цуркановичу вдалося завчасно втекти в Росію, звідки лише три перші повернулися на Буковину, решта ж померли в чужих краях.

Так що північна частина Буковини залишилася майже без кліриків. Зі священників-русофілів залишилися вдома незачепленими лише

О. Козак, д-р В. Антимович, О. Тотоєскул, І. Кадишук і майже всі ті, які належали до «української партії» [5, с. 622-624, 628-629].

На початку листопада 1914 р. військова управа м. Грац інформувала президію крайового управління Буковини про втечу з Талергофа у Граці священиків Д. Дробота з Садогури, О. Маковієвича з Чорнівки, а також Г. Василевича з Іспаса. Прохаючи доправити означених осіб під вартою до військового суду у Станіславові, керівництво таборів для інтернованих просило уточнити причину їхнього інтернування до Талергофу (русофільські настрої, політична неблагонадійність) [2, с.59]. У відповіді Чернівецького повітового управління крайовому управлінню Буковини повідомлялося, що «вказані священики були евакуйовані за свої русофільські інтриги». На додаток було зазначено, що за русофільські погляди були також інтерновані політично ненадійні священики П. Мойсюк з Репуженців, А. Тарновецький та згаданий Г. Василевич [2, с.66].

Наприкінці серпня бойові дії, що точилися біля австрійсько-російського кордону, стрімко наближалися до Чернівців. 5 серпня 1914 р., щоб запобігти випадкам дезертирства, масовим виступам та самосудам, крайовий президент Р. фон Меран розпорядився створити в Чернівцях і Радівцях воєнно-польові суди [2, с.25]. 23 серпня австрійське військове командування у Львові звернулося до Крайового управління Буковини з розпорядженням, щоб воно для запобігання «грабежам і підпалам» повідомило місцеве населення про сувору судову відповідальність за здійснення таких вчинків [2, с.29].

27 серпня в крайовій столиці відбувся перший воєнно-польовий суд над 8 жителями с. Рананче, які вітали російських солдатів, коли ті увійшли в село під час бою 23 серпня [14, с.150]. По цих подіях, як зазначав у «Чернівецькій хроніці 1914 року» гр.-кат. священик К. Балицький, «у місті, як і скрізь, стають говорити голосно про зраду в Рананчу. Загальну опінію жиди виробляють, що це русини і їх попи [...]. Витворило ся таке вже, що власні люди своїх священиків стали підозрювати о зраду. А се так скоро і легковірно приймало ся, що аж до комічного доходило [...]. Коло нашої церкви в полудне стрітив румунський панотець [Димитріє] Цопа (катехит з реалки) хлопів. Став їх питати: «Відки они?» Сейчас пристав з боку жидок (бо де лише дві особи стало собі, сей час з усіх боків шурили уха жиди і дошукували ся шпіонів, вилазячи тим робом на патріотів, героїв дня). Люди сказали, що з-під Рананча втікли від огню, бо мож було жите лишити. Все лишили там, а лише з житям утікли перед ворогами. Се і вистарчило

жидкови. Раранче! Кличе «поста» і каже арештувати катехиту, бо то шпiон говорить по-руски з хлопами з Раранча! Збіговиско зробило ся, жиди стали палицями безвинного обкладати, плювати, кричати, завезли на поліцію і виявилась сей час справа. Жида заперли, але шкандал був, і для уличної черни був вистарчаючий доказ – попи зрадники!» [5, с.560-562].

Ще один приклад недовіри австрійських військових до православних священно- та церковнослужителів наводить директор школи у Вашківцях над Черемошем І. Бажанський, який описав у своєму «Щоденнику-хроніці» таку пригоду, що сталася з місцевим православним священиком М. Купчанком, даскалом та пономарем у четвер 24 вересня 1914 р.: «Велика паніка у Вашківцях, а властиво на вашківській торговиці. Тут сьогодні торг і сьогодні прибула й решта нашої ляндртурми з над-дністрянської околиці. Одна часть з треном ішла сюди через Неполоківці, та вже на сім боці Черемоша на дорозі коло Чорторії доглянув неприятель наше військо, що їхало возами, і давай палити на него із-за Черемоша з гармат. Вже це стріляння нанесло досить страху, а тут ще хтось крикнув: «Москалі вже на мості!». І дійсно на мості, що веде через Черемош із Залуча до Вашківців, показав ся довгий ряд возів. Всі думали: москалі йдуть. «Козаки, козаки!» зачали люди кричати і все, що було на торговиці розлетіло ся на всі боки, полишаючи на місці вози і худобу, і все, що мали. Били ся горшки, яйця, розливалось ся молоко, що повиносили на продаж – метушня не до описання.

А тут ще й з дзвінниці, що таки коло торговиці, почали дзвонити. Ще більший страх, кажуть на гвавт дзвонять. Вже й військо тутешне помашерувало до Черемоша та прилягло у фосах коло дороги, очікуючи ворога [...]. Та показалося, що мостом їхав не хто инчий, як також лиш наша ляндртурма, бо одна часть пішла на міст. Канони московські нашим нічо не вдіяли, а наше військо таки не стріляло цілком. За те дзвонення під час цієї паніки арештували паламаря, дяка, панотця Купчанка і его сина, та вкінці показалося, що ніхто тут не був винен, бо паламар дзвонив тоді по душі, і то лиш такий випадок був, що саме в той час дзвонив бідний паламар. Все ж таки довго арештовані мучилися, заки їх пустили додому» [1, с.34]. У парафіяльній хроніці с. Негриляса під 1914 р. вміщено запис про арешт австрійськими жандармами місцевого православного парафіяльного експозита о. д-ра Іліє Песеїле, якому поставили у вину, що він стоїть на антиавстрійських позиціях і має домовленості з румунськими офіцерами із королівства [35, с.88].

З кінцем серпня 1914 р. після боїв біля Новоселиці, Боян та Раранча зайняли російські війська цілу північну частину Буковини [1, с.32]. 31 серпня австрійські війська та Крайове управління залишило Чернівці. 2 вересня бургомістр С. Вайсельбергер з членами магістрату, у супроводі митрополита Буковини і Далмації Володимира (Репти) та римо-католицького каноніка Й. Шміда, передав російському командуванню біля цукроварні на Жучці ключі від міста. Увечері біля ратуші російських генералів О. Павлова й Т. Арютинова та їхніх офіцерів зустрічали міські очільники, митрополит Володимир (Репта) у повному облаченні з консисторськими радниками, клірики інших віросповідань. Козачий генерал-майор Т. Арютинов на сходах магістрату оголосив Чернівці російським містом і зажадав з городян внесення контрибуції в розмірі 600 тис. карбованців золотом і сріблом. На прохання митрополита Володимира цю суму було знижено до 300 тис. карбованців [15, с.150]. До 5-ї години 3 вересня жителі міста зібрали 250 000 крб., але не вистачало ще 50 000 крб. [5, с.64-65]. Ці кошти вніс золотом і сріблом митрополит Володимир, виявивши своє благородство. Городянам, які не хотіли від нього прийняти таку велику жертву, владики, за словами К. Балицького, заявив: «Де ходить о жите і добро загалу, кладу те все у жертву» [5, с.573]. Коли необхідна контрибуція була зібрана, генерал-майор кавалерії О. Павлов в останній момент відмовився її прийняти, задовольнившись тим, що нагнав на городян страху [5, с.65-66].

15 вересня 1914 р. новопризначений російський цивільний чернівецький губернатор колезький радник С. Євреїнов після зустрічі з бургомістром і представниками магістрату Чернівців, за намовою О. Геровського – відомого русофіла, який разом з братом втік перед війною з чернівецької в'язниці до Росії, а відтак став при губернаторі чиновником з особливих доручень, наказав тієї ж ночі заарештувати бургомістра Вайсельберга, прокурора Лазаруса, адвоката д-ра Менчеля, надвірного радника Дузінкевича та депутата парламенту М. Спинула.

Наступної днини відбулася зустріч представників православного, латинського та вірменського духовенства з губернатором. При цій нагоді православний митрополит Володимир, який прибув представитися разом з консисторськими радниками, почав просити С. Євреїнова за ув'язненого бургомістра і його товаришів. Губернатор йому відмовив у доволі різкій формі і у свою чергу зажадав від владики, щоби той у співслужінні з духовенством відправив 18 вересня в кафедральній церкві подячне богослужіння за царя. Митрополит заявив, що не може

цього зробити, оскільки є австрійським підданим і має ранг таємного радника цісарського двору. Та Євреїнов ці заперечення до уваги не брав, зауваживши, що «тепер Чернівці вважаються російським містом під управлінням його милості государя Миколая, тому всі повинні підкорятися повелінням його заступника». Владика продовжував відмовлятися, але під тиском губернатора, зажадавши попередньо на таку відправу письмового розпорядження, змушений був піддатися [5, с.71, 582-584; 7, с.174]. Отож 19 вересня (2 жовтня) 1914 р. за розпорядженням Буковинського архієрея в «Листку розпоряджень архієпископської консисторії православної Буковинської архієпархії» вийшов друком циркуляр за №7941, у якому вказувалося: «По соглашеню съ господиномъ русскимъ губернаторомъ въ Черновцахъ, я, митрополитъ Буковины и Далмаціи, сдѣлалъ по консисторіи следующее распоряженіе приходскимъ священникамъ и предлагаю его вамъ къ точному исполненію:

Священнику.....

Прихода.....

Предлагаю вамъ въ время совершенія церковныхъ богослуженій возносить молитви о здоровіи и благоденствіи благочестивіишаго и самодержавніишаго великаго государя Императора Николая Александровича всея Россіи, матери его благочестивіишей государыни Императрицы Александры Феодоровны, наследника его благовърнаго государя цесаревича и великаго князя Алексія Николаевича и о дарованіи победы всероссійскому православному христілюбивому воинству, а в проповадяхъ приглашать населеніе принимать русское войско и русскихъ людей какъ братьевъ, пришедшихъ освободить ихъ отъ иноверного гнета и насилія, съ тѣмъ, чтобы они подъ державой русского царя слились въ едино съ Великой Россіей» [6, с.24-25; 25, с.13-14]. Уклав цей обіжчик професор теології архімандрит-вікарій Євсевій (Попович), а підписали митрополит Володимир (Репта) та вікарний архімандрит Артемон (Манастирський) [7, с.174].

Попри поступливість владики вимогам окупаційної влади, очільники російської адміністрації краю усвідомлювали, що Буковинський архієрей погодився на їхні вимоги аж ніяк зі щирих почуттів, а лише під тиском обставин, тому ставилися до нього з недовірою. У листі тимчасового генерала-губернатора Галичини графа Г. Бобринського до чернівецького губернатора С. Євреїнова від 1 жовтня (18 вересня) 1914 р. стосовно владики Буковини Володимира (Репти) вказувалося: «До митрополита пропонується ставитися з певною обережністю, бо у майбутньому Галичина і Буковина будуть

підпорядковані одному православному архієпископу, Репту тоді можна буде відсторонити від справ» [2, с.45]. Водночас російська адміністрація вирішила ущільнити митрополита у його розкішних палатах: у резиденції влаштували шпиталь під егідою Червоного Хреста, де лікувалися 200 російських солдат, хворих на сифіліс [2, с.57]. Але це не завадило Буковинському православному владиці усіма засобами допомагати своїм кр'янам, без огляду на конфесійну та національну приналежність, у складних обставинах війни.

Сучасник подій чернівчанин І. Грьоніх пізніше так згадував про цю безкорисливу діяльність архіпастиря на користь чернівецької громади: «При першій окупації Чернівців 1914 року беззавітно служив народу митрополит Володимир Репта. Цей князь церкви, будучи дуже жалісливим чоловіком, що виконував, як і багато інших, свої обов'язки, став великим захисником незліченного числа людей під час російської окупації. Він не питав, якої віри людина, якої вона національності; всякий, хто був у небезпеці, всякий, кого утискали, поспішав до палацу резиденції і знаходив тут вірний захист. Як батько про своїх дітей, так митрополит піклувався про населення міста, і багато подій могло би отримати набагато більш загрозливий розвиток, якби своєчасно цей князь церкви не подав свій голос» [38, с.18].

Коли у Чернівцях забракло готівки і без пенсій та жалювання опинилися австрійські чиновники, професори, пенсіонери, а також клірики всіх конфесій, які залишилися на окупованій території, проблема була вирішена через посередництво Румунського консулату. Заходами митрополита Буковини й Далмації Володимира (Репти) та голови суду Якубовича вдалося упросити губернатора С. Євреїнова, щоб він дозволив буковинцям отримати належні суми від австрійської влади. З дозволу військового генерал-губернатора Галичини Бобринського і Чернівецького губернатора Євреїнова та за сприянням секретаря Румунського консулату Г. Галліна секретар Буковинської консисторії Є. Нещук отримав можливість дістатися через Румунію до м. Ватра Дорней, де перебував буковинський крайовий віділ і отримав від крайового президента графа Р. фон Мерана 500 000 кр., які відтак російська окупаційна влада передала чернівчанам за відповідними списками [5, с.590; 20, с.77].

Варто відзначити, що населення, яке перебувало на окупованій території, зазнавало з боку російських солдатів насильства та грабунків. Православні священики також терпіли від солдат та козаків зневагу, пограбування та пошкодження майна. Так, в с. Топорівці до священика Д. Митрофановича в дім зайшли козаки і вимагали від

панотця грошей. Не отримавши їх, повалили священика на землю, били нагайками та ногами. Забрали годинник, золоті окуляри та інші цінні речі. Хату зруйнували, а майно, яке не змогли прихопити з собою, знищили [2, с.65; 32, с.64]. У священика в Магалі російські вояки також все поламали, меблі знищили [2, с.57]. У Лужанах було сплюндровано будинок місцевого священика [2, с.62]. Цілком розграбованим виявився навіть будинок священика-русофіла з Садогури Д. Кисіль-Кисилівського, інтернованого австрійською владою до Талергофа [5, с.627].

Та невдовзі оперативне становище на Буковині змінилося. Скориставшись з тимчасової пасивності російського війська на теренах краю, 19 жовтня п'ять австрійських батальйонів рушили до р. Прут і увечері 20 жовтня увійшли в Чернівці.

Після поспішного від'їзду російського губернатора С. Євреїнова крайова столиця знову стала австрійською. Перший австрійський прапор у Чернівцях замайорів на будівлі Дирекції майна Буковинського православного релігійного фонду по вул. Панській № 30. Його вивісив службовець згаданої установи В. Домітращук [20, с.78]. З м. Ватра Дорней, що в південній Буковині, повернувся крайовий президент граф Р. фон Меран, який привіз гроші для виплати заборгованості по жалуванню для урядників та духовенства всіх віросповідань. Його відвідали з привітаннями представники міста та кліру всіх конфесій [5, с.79].

Австрійська жандармерія, якою керував Е.Фішер, розпочала арешти тих, хто співробітничав з росіянами, вів антиавстрійську агітацію. У співробітництві та агітації було звинувачено чимало руснаків-українців та румунів, але на захист останніх стало румунське закордонне відомство (Австро-Угорщина не хотіла тоді конфронтації з Румунією, продовжуючи сподіватись на її вступ у війну на боці Центральних держав). Тому буковинських румунів, які займалися великорумунською пропагандою, а серед них були й священики Буковинської митрополії, як правило, арештовували на короткий термін, а потім відпускали. Депортація углиб Австрії в таких справах була винятком. За повідомленням представника МЗС при Верховному командуванні ц. к. військ В. Гізля від 28 жовтня 1914 р. Міністерству Двору та МЗС, що засновувалося на інформації начальника крайової жандармерії в Чернівцях Е. Фішера, священик А. Андроник, арештований за злочинне шпигунство, випущений на волю. Так само священик Ілліуц, голова громадської управи Луїзенталь, священик О. Ланевський з Радівецького повіту та багато

інших [2, с.55]. Інспектор верховного командування ц.к. армії майор М. Ронге повідомляв 2 листопада 1914 р., що «румунський шовініст, священик Андронік у с. Луковиця був арештований і доставлений у Чернівці. Але за наказом полковника Фішера був негайно звільнений і йому ще й дали 20 крон. Всіх арештованих румунської національності в Чернівцях було звільнено» [2, с.58]. Згадав у своїй доповіді М. Ронге і про те, що «російська влада змусила митрополита Репту виступити в русофільському дусі» [2, с.57]. Отож про циркуляр владики з вказівкою духовенству молитися за російського царя та перемогу російського війська добре знали і у Ватра Дорней і у Відні. З метою роз'яснення обставин видання цього документу 18 (31) жовтня 1914 р. митрополит Буковини й Далмації Володимир надіслав до крайового управління Буковини телеграму, у якій повідомляв, що «20 серпня (2 вересня ст. ст.) в Чернівці прибув російський генерал, 2 (15) вересня російський губернатор наказав познімати всі портрети цісаря і визнавати тільки російського царя. Із зали магістрату за його наказом винесли портрет цісаря Франца Йосифа.

Як митрополит [я] просив знизити суму, накладену на місто російським командуванням [600 тис. к.], бо населення бідне. Неугодних осіб арештовували і висилали. Висилка загрожувала багатьом. Митрополит сім тижнів залишався у місті, щоб захищати населення.

Коли мене змусили служити службу Божу на честь російського царя, то ми молилися кожен за свого царя: ми – за свого, росіяни – за свого. Коли служив службу за убієнних російських солдат з примусу, то одночасно служив і за перемогу Німеччини й Австрії» [2, с.56-57]. Наразі австрійська влада не чіпала Буковинського православного архієрея за виданий ним циркуляр, оскільки не бажала викликати негативну реакцію Румунії.

Тим часом митрополит Володимир (Репта) намагався допомогти заарештованим та інтернованим австрійською владою буковинським священикам як румунської, так і української національностей [34, с.88]. Зокрема, коли 22 жовтня 1914 р. інтерновані в Талергофі православні священики з Буковини І. Преліч, М. Журумія, Д. Драбик, Е. Маковієвич, Д. Кисилівський, А. Тофан та К. Козаркевич звернулися з листом до надвірного радника о. д-ра Е. Воюцького, який перебував у Відні, з проханням посприяти у справі полегшення їхнього важкого становища і той переслав цього листа в консисторію у Чернівці, православний владики Буковини 24 жовтня (6 листопада) направив відповідне клопотання до президії ц. к. Крайового управління. У

ньому архієрей сповіщав президію, що консисторія отримала через університетського професора, почесного консисторського радника, надвірного радника о. д-ра Е. Воюцького з Відня петицію буковинських православних священиків, інтернованих в Талергофі біля Грацу, у якій вони заявляють, що їм досі ніхто не повідомив причини їхнього інтернування і вони почувають себе цілком невинними та лояльними, оскільки ніхто з них не займався політикою, а їхня участь у товариствах не мала підривного характеру і вони завжди виявляли свій патріотизм і лояльність династії. Також священики скаржаться, що оскільки їх заарештували у літньому одязі, вони не мають ні зимової одежі, ні постільних речей. Змушені спати на розстеленій соломі, а тому можуть застудитися й померти, так як це сталося з їхнім колегою о. Симеоном Волощуком, який помер від застуди 12 жовтня. Будучи відправлені до ц. к. судів у Чернівцях та Станіславові без грошей, тепер страждають від злиднів. Тому священики просять зробити запит до компетентної влади щодо їхнього звільнення або надання можливості вільно використовувати на утримання кошти з платні. У кінці листа, підписаного митрополитом Володимиром та о д-ром К. Бриндзаном вказується, що консисторія клопочеться перед високодостоїнною президією ц. к. Крайового управління у справі петиції інтернованих священиків із співчуття до їхнього становища [3, арк.1-2, 3-4].

Успіх нечисленного австрійського війська, яке зайняло Чернівці і закріпилося на правому березі Пруту в середині жовтня, виявився короткотерміновим. Австрійці не мали сил довго утримувати буковинську столицю [5, с.79].

26 жовтня об 11 год. російський генерал Т. Арютинов, війська якого знаходилися на лівому березі Пруту, висунув коменданту Чернівців ротмістру Яскевичу вимогу здати місто до 8 год. ранку наступного дня, а у іншому разі обіцяв розпочати його бомбардування. Комендант відповів відмовою і за наказом Арютинова російська артилерія о 8 год. 30 хв. почала обстріл Чернівців. Гарматні гранати влучили у мур броварні, зруйнували кілька будинків, народну школу, тощо. Була дещо пошкоджена обстрілом домова каплиця митрополичої резиденції. Загалом, по місту було зроблено близько 30 пострілів, направлених переважно в район резиденції митрополита Буковини й Далмації. Очевидно, орієнтиром для росіян служила вежа митрополичої каплиці. Стосовно обстрілу резиденції староста парламентського Румунського клубу Т. Сіміоновіч, голова Буковинського сойму О. барон фон Гормузакі та депутат австрійського парламенту

Рис. 2. Каплиця св. Іоана Сучавського в резиденції митрополитів Буковини і Далмації в 1917 р. (ONB, Bildarchiv).

М. фон Василько від імені парламентаріїв та депутатів буковинського сойму зробили офіційний протест-заяву, зауваживши, що у обстрілі митрополичої резиденції не було жодної воєнної необхідності і, що «цей варварський учинок глибоко зачепив релігійні й національні почуття румунського народу і румунський народ відтепер чітко собі усвідомлюватиме, що декларована російськими володарями повага до традицій та доброзичливість до румунського народу є суцільною брехнею» [20, с.79].

Оскільки допомога підрозділам, що обороняли Чернівці, не надійшла, вночі 26 листопада 1914 р. австрійці покинули місто і відійшли на південь. Залишили місто також представники інтелігенції та багаті євреї.

За вказівкою австрійської адміністрації змушений був покинути Чернівці та перебраться до Ватра Дорней і Буковинський митрополит Володимир з усіма членами консисторії [5, с.79; 7, с.174].

За словами К. Костецького, «митрополит з Дорни їздив до Відня і просив у цісаря о аудієнцію, оби свій циркуляр оправдати, але цісар его не хотів приймати, і тепер сидит він постійно в Дорна Ватрі, бо ему не вільно до Черновець вернути. Там же знаходять ся всі члени консисторії і звідтам управляють дієцезієв. Поголоска ходит, що уже по війні ні митрополит, і члени консисторії не повернут на свої давні посади» [5, с.79].

27 листопада 1914 р. російські війська вдруге вступили у Чернівці [22, с.124]. З огляду на те, що Чернівецький магістрат на чолі з Барлеоном виїхав до Відня, міські представники, в числі яких були також православний парох Г. Шандру з церкви св. Параскеви, о. І. Бежан з церкви св. Миколая та д-р Тарнавські, професор теології, на зібранні у ратуші обрали з-поміж себе тимчасового очільника міста – колишнього міського радника д-ра К. Гостюка. Саме йому та отцям І. Бежану і Г. Шандру було доручено справу передачі Чернівців командуванню російських військ.

У перші дні козаки та солдати вдалися до пограбування покинутих міських помешкань. 1 грудня в Чернівці повернувся губернатор С. Євреїнов зі своїм секретарем д-ром Геровським. Він розпорядився, щоби в день іменин царя Миколая II, 19 грудня, в усіх церквах відбулося святкове богослужіння. В православній кафедральній церкві відправлялася святкова літургія в співслужінні численного кліру, але без участі митрополита, який разом з радниками був інтернований у Ватра Дорней. Після богослужіння військо вишикувалося на плацу перед кафедрою і командир корпусу Вебель нагородив багатьох

офіцерів та солдатів орденами. Відтак відбувся обід у губернатора Євреїнова на 120 персон. Серед запрошених були також новий бургомістр Боканча та православні священники Г. Шандру, І. Бежан та д-р І. Тарнавські як управитель кафедральної церкви.

24 січня 1915 р. Чернівці відвідав генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський. Цього дня він відвідав кафедральну церкву, де було відправлено молебень. На другий день, опівдні, граф зробив огляд війська та зустрівся з духовенством, яке було поділене на три групи: православне, уніатське та латинське. Зустріч закінчилася виступом графа Бобринського перед зібранням, до якого він звернувся із закликом «Триматися Росії і царя» [20, с. 79; 5, с.81-84, 86, 141, 151].

У другій половині січня російські війська просунулися на південь Буковини, до Кирлибаби. На зайнятих територіях, що були доценту розорені війною, гостро постала продовольча проблема. Представники місцевих громад зверталися до російської адміністрації з проханнями про допомогу населенню продовольством. Так, священник села Усть-Путилів Вижницького повіту у лютому 1915 р. повідомляв до генерал-губернаторства, що його парафіяни терплять крайню нужду в продовольстві, голод, котрі забирають багато жертв. Священник просив доставити в село кукурудзу [2, с.92]. Російська адміністрація, намагаючись здобути симпатії місцевого населення, витратила кілька сотень тисяч крб. на закупівлю борошна для голодуючих у районах дії 8-ї та 9-ї армій. Закупівлею займалися Київський філіал та Київське Свято-Вознесенське братство [2, с.91]. Здебільшого спроби російської влади подолати продовольчу кризу та організувати господарське життя Буковини мали оказіональний характер. А російські солдати продовжували чинити на захопленій території насильство та грабунки, а також палити маєтки. Зокрема, зі звітів Кіцманського повітового управління крайовому управлінню у Ватра Дорней від 1 та 21 липня 1915 р. щодо наслідків другої російської окупації довідуємося, що у с. Берегомет-над-Прутом було пошкоджено будинок священника. В Шипинцях парафіяльний будинок та три будинки при ньому спалено. У Кіцмані солдати спалили маєток Буковинського православного фонду Загрови. Зерно і худобу було забрано. Господарські машини спалено. Ліс вирубано для перекриття бліндажів. Ставки Релігійного фонду пограбовано [2, с.160-162, 165]. У с. Чуньків російські військові забрали у селян худобу, а місцевий священник І. Жулинський ледве врятував життя [32, с.64].

Успішне просування австрійської армії у південно-східній частині Галичини спричинилося до зміни ситуації на буковинській ділянці

фронту. Російські війська почали відступ на схід. При цьому, росіяни забрали з собою кілька сотень жителів іудейського віросповідання та по декілька десятків греко- і римо-католиків, а також православних. Окремі православні мешканці Буковини відійшли з росіянами добровільно. В числі останніх було й декілька буковинських православних священиків проросійської орієнтації. До прикладу, добровільно відправилися в Росію священики Влад з Неполоківців та В. Велигорський з Валяви [2, с.160-162, 164, 165].

Увечері 17 лютого 1915 р. росіяни без опору здали Чернівці. У місто увійшов передовий ескадрон австрійських гусарів. Пізніше російські війська, що стояли за Прутом і бомбардували Чернівці, були відтіснені австрійцями до Боян. Міське керівництво очолив вчитель малювання Рафаїл Кайндль, брат відомого історика Раймунда Фрідріха Кайндля. Йому допомагали Шваб та священик з церкви св. Параскеви Г. Шандру, а також кілька радників. З Ватра Дорней до Чернівців прибув президент краю Р. фон Меран, а 21 лютого представництво міста було розпущене і на чолі Чернівців став радник крайового уряду М. Краль [20, с. 80; 5, с.88-89]. У середині червня 1915 р. австро-угорські війська знову спромоглися вийти на буковинсько-бессарабське прикордоння, де аж до початку літа 1916 р. стабілізувалася лінія фронту [19, с.297; 20, с.82].

Тим часом австрійська влада отримала можливість докладніше взятися за розслідування справи митрополита Володимира (Репти) та членів консисторії, які під час першої окупації Буковини росіянами підписали розпорядження духовенству відправляти богослужіння за царя і перемогу російських військ. У телеграмі від 4 травня 1915 р. цар Франц Йосиф I усунув Буковинського архієрея з посади і розпорядився розслідувати його справу, але «делікатно». Крайовий президент Р. фон Меран пропонував перевести митрополита з посади і відправити у м. Бистриця (Трансільванія) та розпочати розслідування. Начальник крайової жандармерії Е. Фішер теж рекомендував перевести владику з Чернівців до Бистриці, але застерігав, що у разі війни Румунії проти Австро-Угорщини він може виступити за перемогу румунських збройних сил. На митрополита Володимира і багатьох священиків було заведено кримінальні справи за державну зраду, зокрема на вікарія Манастирського і священика І. Кадищука з Дубівців Кіцманського повіту [2, с.125-126].

Через три місяці уряд перевів керівництво Буковинської митрополії з Ватра Дорней через Клуж до Відня, а потім до Праги. Місцем перебування митрополита Володимира у Празі було визначено готель

«Синя зірка». Звідти буковинський архієрей управляв своєю єпархією майже до кінця війни. Лише у першій половині 1918 р. він переїхав з консисторією до Відня [7, с.174; 36, с.50; 42, с.190; 14, с.163-164].

За твердженням К. Богатирця, «австрійська влада не розправлялася з владикою Володимиром одразу і не вирішила прийняти проти нього звичайні заходи лише через те, що митрополит був їй потрібен ще для підписки військових позик з коштів Православного релігійного фонду, який банки фінансували тільки тоді, коли під декларацією позики був підпис чинного митрополита. Австрійський уряд широко користувався коштами православного церковного фонду для своїх військових витрат. Так, взяв він з самого початку 40 млн австрійських крон, що були тоді в готівці у касі фонду, потім підписався владика Володимир «добровільно» на третю позику в 20 млн, на четверту позику – 35 млн, на п'яту – 20 млн, на шосту – 25 млн, на сьому – 30 млн, а на восьму – 30 млн крон, – разом 160 млн крон.

Ось чому потрібно було залишити владику Володимира на його посту – щоб його мати під рукою, коли буде потрібно підписувати воєнну позику, а то давно вже були б його зняли з місця і посадили до в'язниці.

Після закінчення війни з'ясувалося, що австрійський уряд із засобів Православного церковного фонду забрав ще й інші суми, так що держава заборгувала фонду суму в 180 млн крон. Більшу частину грошей банки виплачували на наступну документальну заяву: «Міністерство землеробства у згоді з міністерством культурів підписали позику в сумі на рахунок православного церковного фонду Буковини». На документі стояли підписи міністра культурів, міністра землеробства і митрополита» [14, с.164].

Як зазначалося у зверненні Крайового управління Буковини від 8 жовтня 1915 р. щодо розповсюдження підписки на 3-ю воєнну позику, у попередній 2-й воєнній позиції «не всі верстви населення брали активну участь [...]. Поміщики брали посильну участь у позиції, духовенство – не дуже. Активно використано різні громадські фонди [...]. Тому надалі треба вести інтенсивну пропаганду про необхідність участі у воєнних позиках» [2, с.182]. Активна діяльність ц. к. адміністрації щодо підписки населення на 3-ю позику спричинилася до того, що скажімо у Сіретському повіті було розповсюджено позикових облігацій на суму в 1196959 к., з яких 113 тис. к. внесли церковні громади та церкви [2, с.186]. При цьому австрійська влада через консисторію наказувала парафіяльному духовенству через патріотичні проповіді в церкві та власним прикладом впливати на

парафіян в поширенні воєнного займу. Отож, до четвертого займу мали долучитися священники, клірики-катехити, парафіяни, парафіяльні церкви, а також монастирі. На цьому, зокрема, наголошувалося в циркулярі від 7(12) квітня 1916 р., що надійшов буковинському духовенству з Ватра Дорней [10, с.23, 33-34, 44].

Подальші потреби Австро-Угорщини в коштах на ведення війни збільшував розміри наступних воєнних позик. Так, по 7-й воєнній позичці 1917 р. Буковина повинна була підписатися вже на 75 млн крон, з них на 35 млн мав зробити підписку Буковинський православний релігійний фонд [2, с.255].

На вимогу ц. к. міністерства землеробства, буковинська консисторія також видавала розпорядження духовенству, аби під час проповідей воно закликала свою паству більш активно працювати на землі, щоб «не п'яді орного поля не зораним і не засіяним» [10, с.13, 15]

З метою задоволення потреб ц. к. армії у кольорових металах австрійська влада листом від 17 грудня 1915 р. розпорядилася забирати в релігійних громадах Буковини церковні дзвони для їх подальшої переплавки. За поданням урядового радника К. Ромшторфера, перед утилізацією з мистецьки оздоблених дзвонів наказувалося робити відбитки написів та зображень, які слід було передавати на зберігання до церковного музею, про що мала подбати Центральна комісія з мистецьких та історичних пам'яток. Ці вказівки митрополит Володимир довів до відома парафіяльного духовенства Буковинської архієпархії циркуляром №3473/Д/15 від 8(21) грудня 1915 р., виданим у Ватра Дорней [10, с.2-3]. У звіті Крайового управління Буковини від 23 грудня 1915 р. зазначалося, що «станом на 28 листопада 1915 р. із церков Буковини знято і передано для потреб австро-угорської армії 161423 кг церковних дзвонів і 25961 кг інших кольорових металів», а «станом на 23 грудня 1915 р. – 171053 кг дзвонів і 29961 кг інших металів» [2, с.186]. 20 березня 1916 р. Буковинська православна консисторія звітувала крайовому управлінню в Ватра Дорней про те, що відповідно урядових розпоряджень, для потреб австро-угорської армії було здано 53 дзвони із 29 сіл, у т. ч. 24 дзвони з 11 сіл в північних повітах, які вивезли у Мараморош-Сігет. А раніше з Буковини вже вивезли під час першої кампанії 93 дзвони з 25 сіл, а в ході другої – 15 дзвонів із 10 сіл [2, с.193]. Практика вилучення австрійцями церковних дзвонів в краї продовжувалася до кінця війни.

З метою піднесення патріотизму серед населення Буковини та «повітання відзначених за хоробрість», а також загиблих австрійських воїнів, консисторія, за вказівкою ц. к. крайової шкільної ради, видала

2(15) травня 1915 р. розпорядження духовенству запровадити коштом церковного дискосового збору в кожній парафії диптихи – пом'яники, а під час проповідей виголошувати імена хоробрих воїнів та записувати в диптих полеглих [10, с.37-38].

Тим часом австрійська жандармерія продовжувала виявляти серед православних жителів Буковини, у тому числі з-поміж церковнослужителів, тих, хто співпрацював з російськими військами під час окупації, або виявляв симпатію до Росії. Зокрема, у листопаді 1915 р. Вижницьке повітове управління інформувало Буковинську крайову управу про арешт в с. Дихтинець церковного півчого П. Маковійчука за державну зраду. Йому інкримінували те, що він повернувся із Росії з російськими книжками, календарями, газетами, листами і був довіреною особою русофілів [2, с.187].

23 січня 1916 р. Крайове управління Буковини у Ватра Дорней видало розпорядження до всіх повітових управлінь про організацію чергового призову на військову службу. Відповідно до наказу Міністерства крайової оборони від 10 січня 1916 р. до війська негайно призивалися всі голови громадських рад та інші члени громад, які до цього не призивалися [2, с.191]. Під цей призов потрапили також і деякі буковинські священно- та церковнослужителі. Так, у «Хроніці православної парафії Джемене з філіалами в Острі та Слетіорі» під 1916 р. вміщено запис про мобілізацію в цей рік місцевого священика о. Димитріє Пергінського та псаломщика Іліє Гуту. Далі вказувалося на те, що довший час в громаді взагалі священика не було, і лише потім прибув як адміністратор цієї парафії о. Георге Преліч [35, с.58].

18 червня 1916 р., у ході т. з. Брусилівського прориву, м. Чернівці, а відтак і майже вся Буковина опинилися в руках росіян [15, с.152; 19, с.298]. Російська офензива вкотре змусила утікати цивільне населення, особливо міських жителів. Втечею рятувалися навіть православні священики. Учень вижницької гімназії В. Руснак, родом з с. Неполоківці, згодом так описував настрій, який захопив жителів м. Вижниця під час цього потужного наступу російських військ на Буковині в напрямі Карпат, куди також направились під прикриттям австрійських підрозділів потоки біженців: «Тепер мені і моїм товаришам по квартирі стало ясно, що росіяни знову займуть цілу Буковину, та що нам незадовго відкриється шлях додому. Але росіяни просувалися від Пруту до Карпат досить повільно, весь час натрапляючи на опір австрійського ар'єргарду, і їм треба було 5 днів, щоб пройти нецілих сорок кілометрів від Пруту до Вижниці. І так під вечір у четвер, мабуть, 21 або 22 червня 1916 року ми почули

сильну рушничну перестрілку в селі Черногузах на віддалі яких 4-5 кілометрів, а через дальшої півгодини вояки австрійського полку, складеного з сербів чи хорватів, відтягаючися, прочісували місто і наказували, щоб населення забиралося з міста в гори, бо у Вижниці буде великий бій.

Тоді наша господиня разом зі своїм братом, парохом Семанюком, та зі своєю ближчою і дальшою ріднею, що вспіла вже прибігти до неї, а також з нами, чотирма її пожилцями, взяли що найважливіше та найпотрібніше хто в що міг та з парохом Семанюком на чолі, який їхав невеличкою бричкою, подалися до Виженки до протоєрея Осташика [...]. Тому що шосейний шлях був перевантажений і збігцями, і військовими обозами, можна було просуватися по ньому тільки дуже повільно, так що нам треба було близько три години, щоб побороти відстань близько шість кілометрів від нашого дому до дому протоєрея Осташика у Виженці. Там прибули ми вже вечором і застали біля 50 людей, які розгосподарилися на досить обширному подвір'ї як хто міг. Деякі чільніші збігці, як парох Семанюк та професор Орелецький, знайшли місце в домі протоєрея, куди було запрошено нашу господиню та іншу близьку рідню пароха Семанюка. Нас, трьох хлопців, завдяки Семанюкові було приміщено в сінях. З часом тут назбиралося біля 150 осіб різних національностей, стану, віку та статі. Всі вони надіялися, що під захистом православного протоєрея такі ж православні росіяни не будуть робити їм прикростей [...]. Росіяни не наступали тієї ночі. Та в неділю рано, як тільки зайшло сонце, вони побачили, що австрійці опустили свої позиції, і тоді двигнулися вперед. Вже біля шостої години ранку вони проходили шляхом попри будинок протоєрея Осташика. Австрійці мусили опустити чимскоріш свої позиції в Судилові без бою, тому що росіяни захопили Берегомет над Серетом і Лопушну, і звідти могли скоро перекинутися в долину річки Путилівки, по якій ішов єдиний шлях на Селетин і Кирлибабу, який росіяни спішилися захопити, щоб відрізати можливість відступу тим австрійським частинам, що знаходилися між Вижницею в Усте-Путиловим [...]. Нам було жаль покидати ті гарні околиці, в яких ми перебували два дні і три ночі, та блукаючи по лісах вбирали в себе всі запахи і красу гірської природи. Та треба було збиратись в дорогу. Всі збігці, що перебували в домі, на обійстю протоєрея Осташика та по сусідніх домах утворили на шляху перед домом колону, на чолі якої став парох Семанюк, на своїй бричці, запряженій білим конем, що тепер надавався до функції, за яку взявся парох Семанюк [...]. Парох Семанюк казав зробити з простині білий стяг, який прикріпив

на переді своєї брички, щоб продемонструвати перед російським військом, що він веде за собою мирних людей, які здаються на ласку і неласку переможця.

Дорога до Вижниці була утруднена тим, що не остався незнищеним ні один міст на річці Виженці та її допливах [...]. Дома ми застали все в порядку, ми були раді, що з приводу евакуації не зазнали ніякої втрати. Того дня ми вперше добре попоїли та зараня пішли спати, бо у Виженці ми не мали де виспатися.

Але ще того дня перед вечором господиня попросила нас зробити з білого картону таблицю 20x20 см, та виписати на ній великими друкованими буквами, що наш дім належить православному батюшці та почепити цю таблицю на двері на ганку, які були звернені до вулиці [...]. У той час росіяни опановували тільки правий берег Черемоша, а на лівому стояли австрійці [...]. У понеділок, здається 25 червня, рано десь біля п'ятої години, коли я ще спав глибоким сном, нараз щось страшно заgrimіло [...]. Тут я довідався, що австрійська артилерія з Кутів вже від самого ранку обстрілює наш дім, та що один снаряд попав просто в дім, а інших дев'ять чи десять снарядів експлуодували довкола хати на віддалі від кільканадцятьох до кількадесяти метрів. Десь через півгодини австрійці застановили обстріл [...]. Причиною обстрілу нашого дому була, мабуть, та нещаслива таблиця, що ми її прикріпили попереднього дня на дверях ганку, яка мала захищати нас від грабежів російських солдатів, а тим часом накликала на нас обстріл австрійської артилерії [...]. Кілька днів після того, як фронт відійшов на захід, у Вижниці настала тиша і ми з Мендришорою та Орелецьким рішили вертатися до наших батьків [...]. Це сталося наприкінці червня або на початку липня 1916 року.

Цей раз російська армія стала міцнішими ногами на Буковині, а не так як у 1914 і 1915 роках коли росіяни вважали, мабуть, захоплення Буковини тільки тимчасовим, та тому тоді і не вводили своєї цивільної адміністрації» [5, с.261-266, 269].

Після зайняття росіянами Чернівців головою міської управи став настоятель церкви св. Параскеви о. Г. Шандру, але після 10-ти днів урядування він подав у відставку під приводом того, що громадські справи забирають в нього багато часу, потрібного для душпастирської діяльності. Отож, на його місце бургомістром обрали Мікулі, якого затвердила російська адміністрація.

Невдовзі до Чернівців з Росії прибув колишній клірик церкви св. Параскеви і православний катехит д-р Л. Герман, румун за національністю, який перед війною пробував посісти місце професора

канонічного права в Чернівецькому університеті та професора теології в Яссах, але не отримавши цих посад подався до Бессарабії, де став сільським священиком. Будучи відзначений в Росії, він поселився в будинку дирекції маєтків православного релігійного фонду Буковини і почав з відома російської адміністрації збирати місцевих православних священиків на наради з метою створення нової консисторії, скільки митрополит Володимир та його консисторія були вивезені в Ватра Дорней, а відтак і вглиб країни та були відрізані від Буковини. На одній з нарад головою нової консисторії було обрано старого консисторського радника архіпресвітера М. Галіпа, який по причині слабкого здоров'я отримав від австрійців дозвіл покинути м. Ватра Дорней і перебраться до родини в Чернівці. Будучи австрійським патріотом о. М. Галіп так важко тим урядом під російським патронатом переймався, що невдовзі помер від серцевого нападу.

Не без участі д-ра о. Л. Германа було замінено бургомистра Чернівців Мікулі на колишнього заступника старости в Гура Гуморулуй Маковея – Германового кузена [5, с.103-104].

Після смерті архіпресвітера М. Галіпа скликав Л. Герман знов буковинських православних священиків на засідання, яке обрало нову консисторію: головою – о. д-ра С. Сагіна, професора догматичного богослов'я Чернівецького університету, заступником – о. д-ра Л. Германа, членами консисторії – протоіереїв О. Козака з Путилова, Г. Балошескула з Дихтинця та ще двох румунських парохів з сіл. Сільські члени консисторії мали приїздити на засідання до Чернівці [5, с.107; 6, с.88].

З боку російської окупаційної адміністрації справою організації церковної справи на Буковині в 1916 р. займалися протопресвітер армії і флоту Г. Шавельський та його помічник – ординарний професор Київської Духовної академії, доктор церковної історії, протоіереї Ф. Титов, який, за словами отця Шавельського, «був надзвичайно важливий, особливо при зносинах з буковинськими церковними властями, де управління було складено з Чернівецьких архимандритів і протоіереїв, які хизувалися званнями докторів богослов'я, професорів університету та ін.» [8, с.38-39].

Змальовуючи непрості відносини з членами новоутвореної чернівецької консисторії, протопресвітер Г. Шавельський так характеризував тогочасну ситуацію в місцевій Православній Церкві: «Із зайняттям Буковини постало питання про управління Буковинської церквою. Буковинським митрополитом в той час вважався Володимир Репта. При першому занятті нашими військами в 1914 році м. Чернівці

(столиця Буковини), митрополит Володимир залишився на місці. Коли Черновіці знову перейшли в руки австрійців, останні, в покарання за спілкування митрополита Репта з росіянами, наклали на нього пеню в 75 тисяч крон, в той час суму – дуже значну. Щоб не піддатися ще гіршого, митрополит Володимир, при другому наближенні наших військ до Черновіц в 1916 р., втік до Відня. Втекли з ним і деякі з його товариші по службі – члени Консисторії. Решта членів Консисторії сторонилися від управління, побоюючись наразитися у майбутньому на кару. Фактично Буковинська церква залишилася без управління. Не випускав зі своїх рук віжок лише один секретар Консисторії, про якого, однак, ходили недобрі чутки, як про австрійського шпигуна і хижака. Стан питання про управління Буковинською церквою ще ускладнювалося тим, що там здавна суперничали дві партії – румунів і русинів, кожна з яких намагалася отримати перевагу в керівництві. З від'їздом митрополита ця суперечка ще більше загострився, бо тепер обидві партії позбулися примирюючого центру.

Між тим, становище Буковинської церкви вимагало завжди, а тепер особливо, наявності сильної і справедливої влади. Буковинська митрополія чи не найбагатша з усіх православних церков у світі. Їй належала в той час 1/3 частина всієї Буковинської землі. Багатіючі маєтки Буковинської митрополії з чудовими господарствами, фермами і заводами були розсіяні по всій Буковині. Незліченні лісові багатства належали їй. Митрополія щорічно отримувала колосальний дохід. На свої кошти вона утримувала в Чернівцях богословський факультет; в її руках була майже вся благодійність країни. Недавно побудований, що коштував понад 5 млн, крон, палац митрополита нагадував царську резиденцію, а не обитель смиренного служителя Божого. І все це незліченне багатство було кинуте тепер напризволяще, бо не можна ж було вважати серйозною опіку над ним консисторського секретаря. Не було в Чернівцях церковної влади, яка поіклувалася би про це багатство. Почалися розкрадання зсередини і ззовні: стали розкрадати все; почали, не соромлячись, користуватися митрополичим добром, особливо лісами, й наші. В цей час я був сповіщений новим Галицьким генерал-губернатором, ген. Ф. Ф. Треповим, що вкрай необхідний мій приїзд до Чернівців для організації управління Буковинською церквою.

Штаб Галицького генерал-губернатора в дану пору містився в м. Тарнополі. Звідси ми, тобто я, ген. Трепов, начальник його штабу ген. Сухомлін та протоієрей Титов й попрямували в м. Черновіці.

По дорозі ми умовилися так діяти: а) щоб нам не могли потім дорікнути ні у втручанні в справи автокефальної Буковинської

церкви, ні в бездіяльності при порушенні іншими її інтересів; б) щоб осіб, які мають увійти до складу правління, захистити від можливості звинувачень австрійцями, а в разі нового зайняття ними Буковини, в зраді, і в) щоби, застерігаючи і те, й інше, в той же час дотримати і інтереси російської справи.

На наступний день, по нашому прибутті в Черновіці, ген. Треповим були запрошені в зал митрополичого будинку-палацу зосталі на місці члени Буковинської Консисторії, професора богословського факультету та найвизначніші представники міського духовенства, для обговорення питання про організацію церковного управління.

В призначену годину відбулася наша нарада із запрошеними. Звичайно, всі ми вчотирьох були присутні на ньому. Нарада почалася моєю промовою, в якій я виклав наші спільні побажання: згідно з волею нашого Государя, ми не хочемо втручатися в управління Буковинською церквою, але ми вважаємо своїм обов'язком допомогти їй зорганізувати управління, хочемо потім допомогти цьому управлінню в охороні прав та інтересів їх церкви. Щоб не піддавати будь-кого яким-небудь небезпекам в майбутньому, російська влада відмовляється від всяких призначень по церковному управлінню Буковини і пропонує самому духовенству вибрати членів Консисторії та інших начальницьких осіб. Російська влада лише залишає за собою право, яким користувалися і австрійські власті в мирний час, затвердження або незатвердження обраних, а для усунення всяких суперечок між румунською та русинською партіями пропонує дотримати при виборах принцип, щоб румуни і русини в однаковій пропорції увійшли в управління. Точно також саме буковинське духовенство повинно розв'язати питання, що виникли, з причини відсутності в Буковині єпископа, як питання про призначення на вакантні священницькі місця, про висвячення нових священників та ін. Останнє питання вирішено таким чином: Буковинська Консисторія обирала кандидатів на священницькі місця, які потім, на моє прохання, рукопоклалися російськими архієреями найближчих до Буковини російських єпархій. Оголосивши зборам, що мій помічник проф. Ф. І. Титов буде посередником між Буковинською церковною владою і нашими цивільними властями, і що він усіма засобами буде охороняти права і інтереси Буковинської церкви, я закінчив свою промову.

Після обміну думками, прийшли до рішення: буковинське духовенство само обере чинів Консисторії і вибраних представить через протоієрея Титова на затвердження генерал-губернатору. На другий день я поїхав з Черновіц. Справу продовжував

о. Ф. І. Титов. Йому вдалося допомогти буковинцям сформувати Церковне управління і взагалі налагодити розладнане війною церковне життя. Завдяки його ж втручанню, наполегливо підтриманому мною перед ген. Алексєєвим, були захищені лісові та інші багатства Буковинської митрополії.

Судячи з того, що наприкінці 1916 року Буковинське духовенство піднесло о. Титову дуже зворушливу подячну адресу, треба думати, що наша безкорислива політика була зрозуміла і оцінена буковинцями. Повинен визнати, що далі все робилося о. Титовим, а я майже тільки тоді притягувався до участі, коли був потрібний захист чи підтримка Ставки, або ж треба було узгодити діяльність фронтового духовенства з діяльністю о. Титова і його помічників. Багато полегшувала роботу повна, жодного разу не порушувана, солідарність у поглядах і діях між мною і о. Титовим, з одного боку, між нами і ген. Треповим, з іншого. Останній в нашій справі показав себе освіченим і доброзичливим адміністратором.

В Буковині все ж нам легше було діяти, ніж в Галичині. Правда, в Буковині нас легко могли звинуватити у втручанні в справи автокефальної церкви. З іншого боку, ми тут зустрілися з докторами богослов'я та професорами-протоієреями, з самолюбством яких рахуватися було не легко. Але обидва ці підводних каменя були обійдені порівняно благополучно. Зате тут на нашому боці був один плюс, який, на жаль, був відсутній в Галичині. Досі, якщо не вважати одного, більш курйозного, ніж значного випадку, ніяких непорозумінь між росіянами і буковинськими церковними властями не було, так як росіяни до цього часу давали самим буковинцям розбиратися у своїх справах. (Не можу не розповісти про нього. Наприкінці 1914 або на початку 1915 р. до мене в Барановичах зайшов Чернівецький губернатор Єврєїнов з проханням допомогти справі, яка дуже його стурбувала. Складалося воно в наступному. На даний час в Чернівцях стояв наш, здається, 281 піх. полк. Дуже молодий і, ймовірно, не особливо вихований (з мобілізованих, особисто я його не знав) полковий священик, скориставшись відсутністю митрополита, оселився, на правах переможця, у величних митрополичих покоях, потім став користуватися чудовим митрополичим виїздом і, нарешті, став здійснювати богослужіння в кафедральному соборі, зобов'язуючи заслужених Чернівецьких протоієреїв-докторів богослов'я співслужити йому, тобто ставлячи їх в підлегле становище. Як переможені, вони корилися, але все ж ремствування пішло таке, що губернатор змушений був просити мене обмежити начальницький запал батюшки)» [8, с.40-44].

Невдовзі в керівництві чернівецької консисторії сталися зміни. 3 березня 1917 р. в. о. голови консисторії О. Козак та член консисторії Г. Балолешкул поінформували листом Чернівецького губернатора генерала В. Лігіна, що «28 лютого ц. р. заявив д-р о. Стефан Сагін, що він внаслідок хворобливого стану та перевантаженості як професора на відкритому богословському факультеті (18 занять на тиждень) змушений відмовитися від посади члена і голови консисторії». Вони ставлять до відома губернатора, що «консисторія обрала своїм головою о. протоієрея Ореста Козака» [4, арк.5].

Першочерговим завданням консисторії на той час була виплата духовенству грошового утримання. Так, начальник Кимпулунзького повіту ротмістр Гартін подав 20 лютого 1917 р. рапорт чернівецькому губернатору, в якому повідомляв, що йому надійшло прохання православного пароха містечка Вама о. Ломиковського щодо видачі духовним особам з цього повіту жалування, яке вони не отримували з 8 листопада 1916 р., а деяким заборгували навіть за вересень місяць. Ротмістр просить губернатора клопотати перед чернівецькою духовною консисторією щодо задоволення прохання о. Ломиковського [4, арк.13]. 8 березня 1917 р. в.о. голови консисторії протоієрей О. Козак інформував губернатора про невиконання у Кимпулунзькому повіті жалування багатьом духовним особам за червень, липень, серпень, листопад, грудень 1916 р. через нестачу коштів у касі фонду [4, арк.15].

До компетенції обраної в Чернівцях консисторії належали також кадрові та дисциплінарні питання, але затверджувала її рішення російська адміністрація. Так представник воєнного протопресвітера священник Підвисоцький повідомляв в листі до Чернівецького губернатора від 1 квітня 1917 р., що православного священника з с. Мігова Д. Мунтяна, якого консисторія 23 березня 1917 р. призначила старшим священником в Берегомет над Сіретом з правом проживання в парафіяльному будинку, а також отримання половини доходів, воєнний генерал-губернатор Усов визнав справедливим [4, арк.24].

У травні 1917 р. о. д-р С. Сагін повернувся до головування в чернівецькій консисторії. 2 травня 1917 р. він просив у листі до Чернівецького губернатора дозволу для священника с. Кирлибаба Г. Павлюка, який через воєнні дії втік до Румунії, повернутися до Буковини і зайняти вакантну парафію Синівці-Горбівці у Сіретському повіті. 12 червня 1917 р. д-р С. Сагін як голова консисторії розбирав скаргу селянки з с. Киселиці Вижницького повіту Катерини Чечул на священника цього села Тотоескула та псаломщика Семаковського за

вимагання надмірної плати при похованні її матері Феодори Карапки [4, арк.48, 50].

Як зазначав буковинський народовець, депутат О. Попович, тогочасна чернівецька консисторія, або як її називали священики-українці – румунсько-руська «тимчасова управа православної церкви Буковини», що складалася з голови – професора богослов'я д-ра С. Сагіна, трьох священиків-румунів та трьох русинів – отців О. Козака, Г. Балшескула та І. Кадищука, проводила одверто проросійську політику в церковній сфері. У статті під назвою «Повідомлення про події на Буковині під час російської окупації», опублікованій у Відні в газеті «Буковина» за 10 жовтня 1917 р., підписаній криптонімом «О.П.», політик піддав гострій критиці цю «румынско-русскую» консисторію за те, що вона вислала трьох теологів, на висвячення яких не погоджувалася австрійська крайова влада, на хіротонію до Кишинева, а також надала ряд парафій «зрадникам-кацапам», тобто священикам-русофілам, які свого часу втекли з Буковини разом з російськими військами. Причому відводила їм найкращі парафії, які навіть не були вакантними. Так, священик-втікач В. Велигорський отримав парафію в Нових Мамаївцях, де парохом був протоієрей Т. Драчинський, крайовий віце-маршалок, який як депутат буковинського ландтагу і фельдкурат перебував разом з іншими українськими депутатами у Відні [6, с.88].

Варто відзначити, що в той час вже ніхто не вірив, що Австрія буде надалі володіти Буковиною, а тому буковинські русофіли і румуни почали боротися за симпатії російської окупаційної адміністрації при визначенні подальшої долі краю у складі Росії. Першими почали переговори з російським губернатором О. Лотоцьким щодо їхньої долі під російським правлінням буковинські румуни. Румунські політичні керівники в Буковині, поміщики, інтелігенти і два архіпресвітера – доктор І. Тарнавські та Г. Шандру, запропонували російському губернатору вимоги буковинських румунів: Буковина має увійти до складу Російської держави як чисто румунська і автономна провінція з румунською офіційною мовою в церкві та у всіх школах – як виключно румунський край.

За словами К. Богатирця, «це викликало серед руського населення Буковини гострий протест. Секретар руської народної партії доктор Геровський та ще кілька членів правління організували і скликали в Чернівцях на 2 червня 1917 р. велике зібрання народу (кожна русинська громада повинна була вислати своїх делегатів на 1000 душ населення одного). В згаданий день патрона Буковини св. Іоана

Сочавського зібралися в синодальному залі митрополичої резиденції в Чернівцях декілька тисяч делегатів. Референт доктор Перовський пояснив, відкривши збори, для чого скликаний народ в Чернівці, познайомив делегатів з вимогами румунів, поставлених російському уряду на випадок приєднання Буковини до Росії, і відкрив дебати, запросивши прибулих делегатів, щоб висловили вони свою думку».

6 червня відкрилися широкі дебати, в яких брали участь народні делегати від селян. Селянин Іван Савчук із Кліводина запропонував ухвалу:

«Делегати буковинсько-руського народу, обрані русинським населенням у всіх громадах Буковини по одному на 1000 душ, вимагають від імені народу, котрий їх обрав, приєднання в адміністративному відношенні Буковини до України, але ця Україна повинна бути в тісному єднанні з Російською державою і повинна представляти невід'ємну частину цієї держави. Збори протестують проти приєднання Буковини до проєктованого українського гетьманату під правлінням Вільгельма фон Габсбурга і під протекторатом Австрії» [14, с.164-165; 6, с.72].

Як стверджував К. Богатирець, «делегати прийняли пропозицію делегата Савчука одноголосно і на пропозицію делегата селянина Івана Мельничука вирішено в цьому сенсі скласти короткий меморіал, який слід вручити російському губернатору з проханням передати його російському уряду».

7 червня 1917 року депутація, що складається з делегатів протоієрея М. Григорія, священників В. Велигорського та Є. Цуркановича, селян І. Савчука та І. Мельничука та адвоката доктора Геровського (у іншому варіанті запису о. К. Богатирець подає як уповноважених М. Григорія, В. Велигорського, Є. Цуркановича, І. Савчука та В. Ковальчука), передала російському губернатору Буковини О. Лотоцькому лист з повідомленням про рішення зборів представників буковинсько-руського народу, у якому просила повідомити про нього російський уряд і «постаратися, щоби ця ухвала в силу права націй на самовизначення здійснилася» [14, с.165; 6, с.72-73].

О. Попович у статті «Повідомлення про події на Буковині під час російської окупації», опублікованій в «Буковині» за 10 жовтня 1917 р., подає інформацію про те, що на тих, скликаних О. Геровським зборах, православними священниками-русофілами у синодальній залі митрополичої резиденції було також «поставлено з румунської сторони єпископом Попескула (Євсевія Поповича. – М.Ч.), тестя Геровського, а з сторони кацапської протоієрея Осташека. Далі

признали збори, що митрополит Репта має далі остати митрополитом, бо, як казав Геровський, він ув'язнений австрійцями. Однак українські панотці в сих зборах не взяли участі і протестували проти їх важности і правосильности їх ухвал. Замітити треба, що з українськими православними панотцями обходилися часто дуже зле, а найбільше потерпів від московських салдат-нетяг о. Тимінський, котрого навіть честю зневажено» [6, с.83].

Натомість українські православні священники з Буковини на зібранні 15 (28) червня 1917 р., під час обговорення поточного становища в православній церкві краю, склали проти «румунсько-руської» консисторії протест. Нарікаючи через відсутність на їхній нараді запрошених членів тимчасової управи православної церкви на Буковині, тобш консисторії, вони прийняли ухвалу, що: тимчасова управа неправомірно присвоїла собі назву «консисторія»; представники української частини архієпархії в управі були поставлені без відома і згоди священників-українців російською адміністрацією; діяльність тимчасової управи не спрямована на користь церкви; представники української частини архієпархії, які є в тимчасовій управі мають бути замінені на обраних цією нарадою; протестують проти неканонічного обсадження місць священниками-втікачами та особами, що не висвячені Буковинським архієреєм; виступають за повернення в українській частині архієпархії української мови та фонетичного правопису, замість російської та рішуче протестують проти трактування проф. др-м Сагіном українців нарівні з чорносотенцями на чолі з Геровським [6, с.88-89].

Українські парламентарії з Буковини закликали населення зберігати вірність Габсбургам, висловлюючи надії на утворення у складі Австро-Угорщини окремої української провінції. 15 червня у Відні Клуб українських послів з Буковини виступив з програмною заявою у справі створення окремої української провінції в Австро-Угорщині, в якій, між іншим, зазначалося: «Ми, українці Буковини, зв'язані з 40 міліонами українців у Росії, ба через узол православної церкви навіть з великоруським народом, відкидаємо всяку думку про зміну границь Австрії через включенне нашої вітчизни з сеї держави, керуючись вірністю і вдячністю для династії і для австрійської держави, поки нам Австрія, як доси, не накинє чужого панованя» [6, с.74].

У свою чергу румунський депутат австрійського парламенту доктор А. Ончул разом з трансільванським румунським діячем М. Мігалі також вирішили провести агітацію на користь заснування румунської автономної провінції під заступництвом Австрії, яка як

велике воєводство Ардял повинна була охоплювати південну частину Буковини, Бессарабію, Трансільванію, угорський Банат та королівство Румунію [14, с.166].

У кінці липня 1917 р., внаслідок успішної наступальної операції австрійської армії під керівництвом генерал-полковника К. фон Пфлянцера-Балтіна та підрозділів німецького «Карпатського корпусу», російські війська і адміністрація почали відступ з Буковини. 3 серпня 1917 р. австрійські й німецькі підрозділи увійшли до Чернівців [1, с.146-147, 5, с.126]. В населених пунктах краю німецькі вояки-союзники нерідко практикували свавільні реквізиції, від яких страждали як селяни, так і духовенство. Приміром, німецькі гусари з 3-го полку «von Zieten» (Бранденбург) змусили православного священика в м. Кіцмань Георгія Теутула надати їм велику кількість зерна. Священик Теутул став не єдиною людиною, яка від них потерпіла. Цей полк добре запам'ятався кіцманським жителям реквізуванням худоби та продуктів харчування [32, с.70].

6 серпня, в неділю, з візитом до Чернівців прибув цісар Карл I. Він приїхав автомобілем з Коломиї у супроводі нового крайового президента графа Й. Ецдорфа та генералітету. На площі Ринок біля ратуші високих достойників привітав тодішній голова міста православний парох церкви св. Параскеви Г. Шандру з членами міської ради. Після вітальної промови о. Шандру, цісар у супроводі графа Ецдорфа зустрівся з представниками депутацій, зокрема з православним духовенством міста, яке розташувалося одразу за радниками Чернівецького магістрату. На чолі православних кліриків стояв д-р С. Сагін, колишній ректор університету, оскільки митрополит Буковини й Далмації Володимир зі своєю консисторією, з відомих причин, продовжували залишатися у Відні [5, с.126-127]. Після зустрічі з депутаціями біля ратуші цісар Карл відвідав Чернівецьку православну кафедральну церкву Зішестя Св. Духа, де його зустріли клірики собору архіпресвітер д-р І. Тарнавські та о. д-р К. Бриндзан. Увечері цісар покинув Чернівці.

Бойові дії, що точилися на Буковині в серпні-листопаді 1917 р., як і військові операції 1914 – 1916 років, спричинилися до пошкодження та руйнування парафіяльних будинків і православних храмів. Наприклад, у с. Джеміне шрапнеллю розстроцило дах парафіяльного будинку [35, с.59]. У Калинештах над Черемошем, Люди-Горечі, Боянах, Топорівцях та Самушині від шрапнелі і снарядів постраждали парафіяльні церкви. У колишньому монастирі Хрещатик снарядом було пошкоджено притвор каплиці, розташованої над цілющим

джерелом. У Кирлибабі та Радівцях від артилерійського вогню зазнали пошкоджень церковні дзвіниці. У с. Бедеуць вогнем артилерії було ущент зруйновано церкву св. Прокопія, збудовану 1487 року молдавським воєводою Штефаном Великим. Вціліла лише частина дзвіниці, яка розташовувалася поруч [39, с.58-59].

Звістка про підписання 9 лютого (26 січня) 1918 р. мирного договору між Українською Народною Республікою і Четверним союзом у Брест-Литовську, який встановлював кордони між УНР та Австро-Угорщиною на довоєнних границях Росії з імперією Габсбургів, з радістю була зустрінута в австрійській Буковині [19, с.298]. Українське населення з нагоди укладення миру повсюди влаштовувало патріотичні святкування. Зокрема, 14 квітня 1918 р. у Вижниці відбулося окружне свято миру та української державності. З цієї нагоди вранці в місцевій православній церкві було відправлено соборне богослужіння, а після святкової ходи містечком до населення з промовою звернувся православний протоієрей Т. Семанюк, який розповів селянам про відродження Української держави та закликав буковинських українців залишатися вірними Австрії й цісарю, оскільки саме завдяки австрійському монарху став можливим мир з Україною [2, с.283-284, 6, с.115]. Натомість настоятель православного собору в Чернівцях, румун за національністю, відмовив православним українцям в проведенні 3 березня урочистого богослужіння в катедрі з нагоди свята миру та української державності [6, с.107]. 7 травня відбулося свято Воскресіння України в с. Чорнівка. Священик з Добринівців, який обіцяв відправити в місцевій церкві богослужіння з цієї нагоди, так і не прибув, тому управитель школи з дяком самі відспівали недільний канон та прочитали Апостола, а діти під керівництвом вчительок заспівали «Христос воскрес», «Боже єдиний великий» та «Вже воскресла Україна» [6, с.123-124].

Свято миру та української державності в Чернівцях, заплановане на 19 травня, через події в Україні, пов'язані із встановленням там режиму Гетьманату, було скасоване. Замість нього провели Шевченківське свято, яке розпочалося недільним богослужінням в православній кафедральній церкві. Дозвіл на його проведення український комітет зі святкування домогся від консисторії лише після довгих перемовин, оскільки та не наважувалася дати його за першим разом через румунів, яким того дня надали для недільної відправи церкву у резиденції.

У поминальному богослужінні за Т. Шевченка в кафедральному соборі взяли участь українські священики Тимінський, Єремійв,

Калинюк, Романович, Копачук, Катеринюк, Падура, Євстафієвич, Тащук, Глипка та В. Боднарюк під проводом протоієрея, віце-маршалка сейму о. Т. Драчинського. Після богослужіння з патріотичною проповіддю виступив о. П. Катеринюк. Завершилося Шевченківське свято увечері святковим концертом [6, с.126].

З 20 травня 1918 р. на Буковині було знято військовий стан [2, с.299]. Аж тепер австрійська влада взялася за ретельне розслідування кримінальної справи стосовно Буковинського митрополита Володимира (Репти) та членів його консисторії, розгляд якої просувався дуже повільними темпами, як то рекомендувало міністерство зовнішніх справ ще в лютому 1918 р.

По завершенні розслідування, міністр культів та освіти д-р Л. фон Квіклінські подав 22 червня 1918 р. цісарю Карлу I докладний звіт у цій справі, в якому, між іншим, зазначалося: «Проти застосування рішучих заходів говорить необхідність зважати на сусіднє королівство Румунію з огляду на румунську національність Репти та його духовенства». У звіті міністра також вказувалося, що дії митрополита хоча й були здійснені під примусом, проте заслуговують категоричного осуду. З огляду на зазначене, владиці було запропоновано добровільно подати у відставку, проте він рішуче відмовився це зробити.

У цій ситуації Л. фон Квіклінські подав цісарю наступні пропозиції:

1. У православної консисторії в Чернівцях необхідно ввести другу посаду консисторського архімандрита.

2. Консисторських радників Манастирського та Поповича необхідно негайно відправити на пенсію.

3. Призначити консисторськими архімандритами настоятеля монастиря Драгомирна архімандрита Іполіта Воробкевича та священника з Довгопілля Тита Тимінського. Перший з них румун, другий українець. Цісар дав згоду на вищезгадані пропозиції, після чого негайно були вжиті відповідні заходи [25, с.14].

Між тим, перебуваючи у Відні, митрополит Володимир разом з архімандритом Артемоном (Манастирським) та протосінгелом Панкратієм (Сидоровичем) відслужили 21 липня 1918 р. в румунській каплиці по вул. Lowellstrasse, 8 для румунської колонії подячний молебень з нагоди повернення на Буковину мощей св. вмч. Іоана Нового Сучавського, які зберігалися у австрійській столиці з осені 1914 р.

25 липня у супроводі отця Панкратія (Сидоровича) святі реліквії було відправлено залізницею з Відня до Чернівців, а відтак, 27 липня,

через Мілішеуць до Іцкань, де вони перебували в церкві Успення Пресвятої Богородиці до 28 липня. У вказаний день, після літургії, мощі св. Іоана у супроводі процесії віруючих та духовенства на чолі з вікарієм архімандритом Іполітом (Воробкевичем) було доправлено до монастирської церкви св. Георгія в Сучаві [37, с.128-131].

Остаточне врегулювання питання з церковним керівництвом на Буковині принесла цісарська постанова від 21 серпня 1918 р. на основі звіту міністра віросповідань і освіти Г. фон Мадейського-Порая. Митрополита д-ра Володимира (Репту) було звільнено з посади, проте йому було залишено титул та прибутки, що він отримав до цього часу [25, с.15].

У циркулярі від 8 (21) серпня 1918 р. за № 219 вказувалося, що ц. к. президія визначилася 8 серпня 1918 р. Ч. 9268 на підставі розпорядження ц. к. міністерства культів і освіти від 20 липня 1918 р. Ч. 1936, стосовно реорганізації та оновлення архієпископської консисторії. А саме, згідно з розпорядженням цісаря від 14 липня ц.р., наказує поставити в гр. сх. архієпископській консисторії в Чернівцях 2-х консисторських архімандритів та 1-го протопресвітера церкви св. Миколая з рангом консисторського архіпресвітера як протопресвітер кафедральної церкви. У цілому склад консисторії мав включати:

- а) 2-х консисторських архімандритів як заступників єпископа;
- в) протопресвітера кафедральної церкви;
- с) протопресвітера церкви св. Миколая;
- д) 4-х платних консисторських радників;
- е) 2-х почесних засідателів.

При цьому один консисторський архімандрит, протопресвітер церкви св. Миколая та два консисторські радники повинні бути з української народності.

Греко-православний консисторський архімандрит Артемон Монастирський та надвірний радник Євсей Попович відправлялися на пенсію. З Буковинського православного релігійного фонду їм було визначено річне пенсійне утримання: першому – 12 500 крон, другому – 15 000 крон.

Цісар повелів призначити консисторськими архімандритами настоятеля монастиря Драгомирна архімандрита-старофора Іполіта Воробкевича та парафіяльного священика з Довгопілля Тита Тимінського. Циркуляр від президії підписав митрополит Володимир [11, с.5-6].

18(31) серпня 1918 р. з Відня за підписом митрополита Володимира (Репти) надійшов ще один циркуляр, у якому містився заклик президії ц. к. уряду щодо оповіщення 1 вересня відозви міністерства

продовольства до населення, аби воно здавало на потреби військових молоко та хліб [11, с.7]. Наступні циркуляри для Буковинської архієпархії підписували уже її нові очільники – І. Воробкевич та Т. Тимінський, оскільки, по довгих роздумах і розмірковуваннях зважився митрополит, а з ним і вся консисторія, внести прохання про своє звільнення та пенсіонування [6, с.141].

Новоіменовані консисторські архімандрити мали однакові права: Тимінський завідував українськими парафіями, а Воробкевич – румунськими. Один випишував конкурс на посади українських радників, другий румунських. Рішення повинні були приймати спільно. У випадках, де не дійшли згоди, рішення приймала влада. Звістку про іменування о. Т. Тимінського консисторським архімандритом українська спільнота краю сприйняла з невимовною радістю. З цієї нагоди його привітали Союз українських буковинських послів, Товариство священників та інші корпорації, товариства і поодинокі особи [6, с.141-142].

1 вересня на селянських вічах в Раранчі та Топорівцях, зібраних українським депутатом австрійського парламенту І. Семакою щодо питання ратифікації Брестського мирного договору між Україною та Австро-Угорщиною, парламентарій поінформував збори про стан церковного питання на Буковині та іменування консисторським архімандритом священника Тита Тимінського, пароха з Довгопілля, рівне число радників українців і румунів в консисторії, а також про визначення для православних українців міста Чернівці церкви св. Миколая. На зібраннях також виступили місцеві священники Сімігінювич та Арійчук.

Обидва віча висловилися за якнайшвидшу ратифікацію Брестського мирного договору. Крім того, віче, яке зібралося в Топорівцях, зажадало, щоби кафедральна церква в Чернівцях також була призначена як для румунів, так і для українців та щоби в ній поперемінно відправлялася служба однієї неділі по-слов'янськи, а другої по-румунськи.

5 вересня у Чернівцях в приміщенні «Православної Академії» відбувся з'їзд українського православного духовенства Буковини (понад 50 кліриків), учасники якого привітали новоіменованого консисторського архімандрита Т. Тимінського, висловили задоволення щодо призначення православним українцям паритету в майбутній консисторії та висунули вимогу щодо створення паралельних українських кафедр на теологічному факультеті Чернівецького університету [6, с.146-148].

Зведення у сан консисторських архімандритів Т. Тимінського та Іполіта (Воробкевича), за повідомленням газети «Буковина» від 6 вересня 1918 р.», планувалося «вже 16-го с.[ього] м.[ісяця]». Але зауважувалося, що «перед тим ще має о. Тимінський відбути новіціат монашого чину*. Відтак буде виписаний конкурс на посади радників і архипрезвитерів, по чім відбудуться конкурсні іспити, що потриває що найменше до кінця року» [6, с.149].

1(14) вересня циркуляром за №224 адміністратор буковинської православно-східної архієпископії архімандрит-ставрофор Іполіт (Воробкевич) оповістив духовенство, що він за розпорядженням міністерства культів та освіти перебрав «у Відні дня 7 септемврія н.с. с.р. акти відносячі ся до консисторії», і з сьогоднішнього дня розпочинає своє урядування [11, с.11].

6(19) вересня у Чернівцях за підписом І. Воробкевича та Т. Тимінського вийшов циркуляр про оголошення конкурсу на заміщення посад в румунській та українській частині буковинської консисторії, а саме на місця: а) двох платних консисторських радників румунської народності; б) двох платних консисторських радників української народності та в) одного протопресвітера при церкві св. Миколая української народності. Річний оклад на ці посади становив 6400 корон, з подальшим підвищенням через кожні п'ять років служби його розміру, відповідно, до 7200 кор., 8000 кор. і 8800 кор., а також річну доплату 1400 корон. Кандидати на згадані місця повинні відповідати відповідним конкурсним вимогам, які далі наводилися в циркулярі. Термін конкурсу – включно до 6 (19) жовтня 1918 р. [6, с.153-154].

Тим часом до Чернівців повернувся спенсіонований митрополит Володимир (Репта). Замешкав він, з дозволу австрійської влади, у митрополичій резиденції. Привітати архіпастиря до владичого палацу прибула делегація румунського духовенства, у складі якої знаходилися також священники-русофіли Є. Козак та К. Богатирець [28, с. 741; 6, с.149].

12(25) вересня в архієпископській каплиці митрополит Володимир звів отців Іполіта (Воробкевича) та Тарасія (Тимінського) у сан консисторських архімандритів. При цьому обидва достойники одержали митру і жезл.

По своєму посвяченні вони звернулися 14 вересня до кліриків та вірян Буковинської архієпархії з циркуляром, у якому повідомили про своє зведення в сан архімандритів-митрофорів: «Подаючи се до

* При постриженні в ченці о. Тит Тимінський прибрав собі монашеське ім'я Тарасій.

відома православних братів наших духовних і мирян, народности румунської і української, з натиском просимо їх, щоби дали теж всяку поміч моральну і реальну в сих незвичайно тяжких часах, в яких тепер знаходиться наша свята церков і дорога спільна нам всім вітчизна. Най злучаться, най відвергнуть самі себе і най вознесуть ся лише до висоти звання свого, ступаючи в кожному вигляді добрим приміром наперед, навчаючи молодіж і наставляючи старших, щоби шанували закони і любили вітчизну та цісаря, і щоби молилися з глибини серця за побіду противників наших і за почесний мир» [6, с.152-153, 157].

Українська газета «Буковина» в числі від 27 вересня 1918 р., інформуючи читачів про висвячення консисторських архімандритів Тарасія (Тимінського) та Іполіта (Воробкевича), додає, що «небавом мало би наступити іменовне о. арх. Тимінського єпископом кіцманським, а о. Воробкевича єпископом радівецьким. Конкурс на консисторських радників уже виписаний. В падолисті вже відбуде ся конкурсів іспит, а відтак предложене від архімандрита до правительства. До нового року повинні би наступити іменування двох радників, одного почесного члена і протопопи. «Фоя попорулуй» пише, що найбільше болить румунам настановлене українців протопопом церкви св. Николая. Отже наші сусіди жалують нам тої церковці-деревлянки, вони хотіли б нас мати все в себе в комірнім. Такі то навіть румунські «демократи» [6, с.157].

Оцінюючи згадані урядові нововведення в справі управління православною церквою на Буковині, німецький історик Е. Прокопович слушно зауважував, що вони «відповідали довголітньому бажанню українців, проте викликали найгостріший спротив серед румунів, оскільки ті втратили провідну позицію в керівництві церквою». За словами дослідника, це дало новий привід румунським політикам та інтелектуалам, щоб потаємно представити «несправедливе звільнення з посади румунського митрополита як новий доказ ворожого ставлення австрійської влади до румунів» [25, с.15].

Не були задоволені такою ситуацією й священники-русофіли. Так, один з русофільських лідерів о. К. Богатирець зауважував, що хоча указом імператора від 24 серпня 1918 р. й було встановлено «рівноправність буковинсько-руського народу в церковній галузі з румунами, чого народ так довго домагався, але це право імператор дав не буковинсько-руському народу, а своїм улюбленим і слухняним виконавцям його волі – українській партії» [14, с. 167].

Тим часом українське духовенство, що орієнтувалося на народівців, з радістю зустріло звістку про зведення о. Тарасія (Тимінського) в сан

архімандрита-митрофора. 1 жовтня від імені українських священників та кандидатів священничого стану новопосвяченого архімандрита привітав протоієрей Т. Драчинський, віце-маршалок крайового сейму. Він висловив сподівання, що іменування о. Тарасія «стане підвалиною будучої самостійної української церкви на Буковині. Архімандрит Тарасій (Тимінський), у свою чергу, відповів, як констатує газета «Буковина» від 4 жовтня 1918 р., що він сподівається на підтримку «Товариства українських священників» Буковини, у якому має надію знайти зародок давнього синодалізму, що з часом зможе розвинутися в поважну інституцію, котра допоможе йому працювати відповідно до потреб церкви і вірних [6, с.159-160].

Проте доля Австрії була вже вирішена, а її розпад був лише питанням часу. В середовищі румунської та української етнічних спільнот краю з'явилися тенденції до національного самовизначення. Більша частина румунських парламентаріїв від Буковини висловлювалася за створення самостійної румунської держави як члена створюваної австрійської федерації, причому вона мала включати частину Буковини на південь від Пруту включно з Чернівцями [6, с.170]. Але відцентрові тенденції продовжували посилюватися і цісарський маніфест від 16 жовтня 1918 р., яким народам Австро-Угорщини було надано право створювати свої національні організми в рамках Австрійської союзної держави, вже не міг врятувати ситуацію, а лише підштовхнув народи Габсбурзької монархії до дій [25, с.28-30; 6, с.172]. 6 (19) жовтня на зібранні румунських емігрантів з Австро-Угорщини в Яссах була прийнята декларація про відхилення ідеї федералізації монархії Габсбургів і взято курс на об'єднання Буковини й Трансільванії з Румунією. 14 (27) жовтня 1918 р. в Чернівцях відбулися народні збори буковинських румунів, які проголосили себе установчими зборами (Конституантою) і обрали румунську національну раду на чолі з виконавчим комітетом під проводом великого землевласника д-ра Янку фон Флондора. Крім того, румунська конституанта прийняла рішення про об'єднання неподільної Буковини з іншими румунськими землями в одну незалежну національну державу. З цією резолюцією не погодилися проавстрійські румунські депутати А. фон Ончул та Г. Грігоровіч, які були прихильниками поділу Буковини за етнічним принципом між румунами та українцями у складі Австрійської союзної держави [21, с.504; 6, с.205-207].

Українська міжпартійна конференція, що зібралася в Чернівцях 13 жовтня, у свою чергу висловила за національне самовизначення буковинських українців, а також за поділ краю по лінії етнічного

розмежування. Крім того, вона обрала 22 делегати на українські установчі збори, які мали відбутися 18 жовтня у Львові. У числі обраних від Буковини делегатів був і протоієрей Т. Драчинський, віце-маршалок крайового сейму. 18-19 жовтня разом з іншими буковинськими делегатами він висловився на Установчих зборах (Конституанті) у Львові за створення з українських земель Австро-Угорщини Західноукраїнської держави та взяв участь у обранні її керівного органу – Української національної ради [6, с.179-180; 17, с.215].

25 жовтня учасники Конституанти від Буковини утворили в Чернівцях Український крайовий комітет на чолі з депутатом сойму О. Поповичем як складову частину Української національної ради. До неї в числі інших представників увійшли також протоієрей Т. Драчинський та о. д-р К. Бриндзан [15, с.153; 6, с.204; 17, с.215].

1 листопада в приміщенні «Православної Академії» у Чернівцях відбувся третій з'їзд українського православного духовенства Буковини. Учасники зібрання висловилися одностайно за з'єднання всіх українських земель в одну українську державу, визнали Українську народну раду найвищою українською владою, домагаючись при цьому й свого представництва в буковинській делегації Української народної ради, пропонуючи делегувати туди архімандрита Тарасія (Тимінського) та священників д-ра Ф. Григорія, І. Щербановича й д-ра С. Смереку. Водночас українські православні священники Буковини висловили жаль з приводу того, що буковинські румуни, як брати по вірі, в час своїх визвольних змагань не шукають зближення з українцями в справі мирного і дружнього розподілу Буковини поміж обома націями, а зазіхають на чисто українські околиці поза Сірет та за Прут [6, с.225].

У день, коли в Чернівцях відбувався з'їзд буковинського духовенства, остаточний розпад Австро-Угорщини став реальністю. Українські збройні формування захопили владу у Львові і Українська народна рада проголосила самостійність Західноукраїнської держави (через 13 днів перейменованої в ЗУНР). Звістка про цю подію активізувала діяльність Українського крайового комітету в Чернівцях. 3 листопада він провів в крайовій столиці Буковини у Народному домі по вул. Петровича українське народне віче, яке висловилося за приєднання української частини краю до Західноукраїнської держави, а також закликала буковинську делегацію Української національної ради негайно перебрати правління в українській частині Буковини. Натомість віче в чернівецькому робітничому домі, скликане соціал-

демократом О. Безпалком, схвалило резолюцію про приєднання північно-західної частини Буковини до Української Народної Республіки [17, с.216; 6, с.234; 5, с.293].

Ніч з 3 на 4 листопада видалася неспокійною. За повідомленням дирекції поліції в Чернівцях цілу ніч тривала дика стрілянина з рушниць, лунали вибухи гранат. Солдати та населення пограбували військові і продовольчі склади [6, с.237].

Проте в хаотичні дні розпаду Габсбурзької імперії Буковина, на відміну від інших земель монархії, найдовше продовжувала залишатися краєм, де зберігалось австрійське державне управління та проводилися австрійські патріотичні заходи. 4 листопада 1918 р. з давньою розкішшю на Буковині востаннє відсвяткували день іменин останнього цесаря Австро-Угорщини Карла I. З цієї нагоди за вказівкою крайового президента Й. Ецдорфа в краї було відправлено святкові богослужіння. Навіть у більшості сільських православних храмів, парафіянами яких були румуни й українці, тоді востаннє богослужіння завершилося виконанням цесарського гімну «Боже, бережи». Лише у православній кафедральній церкві в Чернівцях воно було в останню хвилину відмінено під тим приводом, що через неспокій на вулицях міста не з'явилися хористи. Такі самі випадки сталися, за свідченням графа Й. Ецдорфа, у двох чи трьох православних церквах в селах [25, с.36, 43-44]. Хоча в кількох чернівецьких німецькомовних газетах було вже надруковано оголошення про те, що «з нагоди свята іменин цесаря відбудеться в понеділок, 4 цього місяця в греко-православній архієпископській кафедральній церкві святкове богослужіння і безпосередньо після нього о 10 годині перед полуднем доксологія» [6, с.238].

Тим часом у румунських повітах посилювалися заворушення, повсюди було розграбовано військові та цивільні склади. У Чернівцях, правда, порядок було майже цілком відновлено, але в українських повітах австрійський президент більше на мав влади, її почали перебирати представники української спільноти [25, с.44-45].

6 листопада голова Українського крайового комітету О. Попович, разом з представником демократичної частини Румунської національної ради А. Ончулом у супроводі збройного загону перебравли владу в Крайовому управлінні від австрійського президента Буковини графа Й. Ецдорфа [7, с.186-188; 15, с.153-154]. Згідно з домовленістю між Повичем і Ончулом, влада українського крайового комітету повинна була поширюватися на північну частину Буковини, а Румунської національної ради – на південну. У Чернівцях мали діяти українська і румунська адміністрації [17, с.216; 25, с.45-46].

Рис. 3. Церква св. Іллі в Топорівцях. 1917 р. (ONB, Bildarchiv).

Ще до перебрання влади у Чернівцях українським національним комісаром О. Поповичем та румунським національним комісаром А. Ончулом голова Румунської національної ради Я. Флондор вислав до Ясс адвоката В. Боднареску з проханням до Румунії ввести війська на Буковину для відновлення порядку і захисту румунського населення на випадок заворушень, або спроби силою захопити права [41, с.35; 6, с.240-241]. Вранці 6 листопада з метою підтримання порядку до Сучави вступили перші румунські підрозділи під командуванням майора Іонеску. Також румунські війська зайняли містечка Ватра Дорней та Радівці. Командуючий 8-ї королівської румунської дивізії генерал Я. Задік звернувся до жителів краю з прокламацією, у якій зазначалося, що румунська армія вступила до Буковини на запрошення буковинського національного комітету та за наказом короля Румунії Фердинанда I, «щоб захистити життя, власність і свободу її мешканців, без різниці національності і віровизнання, від банд злочинців». Зроблено це було, як пізніше стверджував Я. Флондор, за погодженням з Антантою [6, с.257, 286]. 8 листопада румунський аероплан розкидав над Чернівцями листівки з повідомленням про

наступне зайняття Буковини королівським військом. Щоби протидіяти затіям Я. Флондора та зупинити збройне втручання в буковинські справи Румунського королівства, на перемовини з генералом Задіком до Сучави вирушив румунський національний комісар А. Ончул. Та генерал відправив Ончула до Ясс, де його інтернували як зрадника румунських інтересів [5, с.848; 6, с.265, 268; 16, с.424].

Тим часом буковинські румуни в Чернівцях очікували вступу до міста румунських військ, які просунулися вже до Глибокої. 9 листопада перед румунським народним домом на площі Ринок зібралося багато румунських городян: жінок, студентів, солдатів, офіцерів, духовенства та представників інших верств населення, що з букетами квітів вони готувалися до зустрічі. Український патруль наказав юрбі розійтися, але оскільки цей наказ не було зразу виконано, розігнав натовп холостими пострілами з рушниць. Через кілька хвилин площа спорожніла [6, с.274-275]. За свідченням чернівчанина М. Вітнера, «після безпланової, дикої стрілянини в повітря на площі Ринок, що викликала паніку, українські одноденні герої відійшли» [5, с.912]. А румунський депутат Г. Сирбу стверджував, що перед відходом з Чернівців український військовий підрозділ спустошив у румунському народному домі бюро Центру сприяння румунській економіці Буковини, щоби перервати телефонний зв'язок з Сучавою. Також українці стали розшукувати Я. Флондора, аби розправитися з ним, тому до відходу українських підрозділів той змушений був ховатися в митрополичій резиденції [5, с.929].

Дізнавшись, що українські військові та урядники залишили вночі Чернівці, буковинські румуни знову зібралися біля румунського народного дому на площі Ринок для зустрічі румунського війська [7, с.189; 5, с.851, 495].

Тепер місцеві румуни вивісили румунський прапор на ратуші і Крайовому управлінні та у супроводі місцевих солдатів і офіцерів румунської національності почали перебирати владу в державних установах, більшість яких українські урядники задалегідь покинули, перебравшись тимчасово до Кіцманя, де вже функціонував місцевий комітет Української народної ради на чолі зі священником П. Катеринюком, а секретарем зовнішніх справ був ще один священник – о. І. Щербанович [5, с.851-853, 932].

Лише близько пів на восьму вечора 10 листопада натовп буковинських румунів, який зібрався перед румунським народним домом і складався з дам із румунських товариств з букетами квітів в руках, а також студентів, офіцерів та духовенства, всі з румунськими

прапорцями, нарешті дочекався патруля румунських солдатів на мотоциклах, котрі після короткого привітання повернулися назад через вул. Панську у напрямі Народного саду. Відтак прибув автомобіль з офіцером, який приніс звістку, що генерал Я. Задік зі штабом зупинився в с. Чагор, а в Чернівці прибуде вранці наступного дня. Заночував він у будинку архіпресвітера А. Берарю, прийнявши перед тим кілька депутацій, що прибули до нього з міста. Ніч все населення Чернівців провело в гарячковому напруженні [6, с.282; 5, с.922; 34, с.56].

Румунське військо вступило в Чернівці 11 (24) листопада. 20 хвилин по першій генерал Я. Задік разом зі своїм штабом та у супроводі голови Румунської національної ради Я. Флондора з'явився на площі Ринок. Публіка, що зібралася перед чернівецькою ратушею, бурхливо вітала генерала і його військо вигуками «*Sa traiasca*» та закидала квітами. А члени Румунської національної ради, численні духовні особи, офіцери, студенти та дами, що чекали на генерала перед румунським народним домом, привітали гостя гучними оплесками. На другому поверсі народного дому відбувся офіційний прийом. Після цього у супроводі Я. Флондора гості направилися до митрополичої резиденції привітати владика Володимира (Репту). У нього вони і зупинилися на постій. А відділи румунського війська пройшли маршем через Ринкову площу [5, с.922; 41, с.46; 6, с.282; 5, с.130]. Того самого дня, близько 16-ї години барон Н. Флондор повідомив міському комісару О. Безпалку, який на той час ще залишався у ратуші, про закінчення його місії у зв'язку з приходом румунських військ. Чернівецьким головою було призначено священника церкви св. Параскеви Г. Шандру [5, с.923].

Румунська національна рада вирішила реабілітувати митрополита Володимира (Репту), повернувши йому управління Буковинською архієпархією. Вулицею Університетською відбулася велика демонстраційна хода до митрополичої резиденції [6, с. 131, 282, 912].

12 листопада об 11 годині в Чернівецькій православній кафедральній церкві після святкового богослужіння відбулася доксологія з панахидою за полеглих румунських солдатів [6, с.289]. Того ж дня циркуляром за №243 пр. митрополит Володимир повідомив духовенство, що відтепер він знову перебрав керівництво над консисторією і архієпархією [11, с.25].

До кінця листопада румунські підрозділи зайняли всю Буковину. Ось як згадував про ліквідацію решток української адміністрації Буковини у Кіцмані офіцер 16-го румунського полку «Сучава» з

Фалтичень К. Арделяну: «Пройшовши через Сучаву, Дерманешти, Адинкату, полк зупинився перед вступом в Чернівці на день в Кучурові, де отець Бурак з портретом Штефана Великого заливався сльозами щастя, вітаючи офіцерів і загін словами «ласкаво просимо» на землі, де відпочивали війська великого воєводи, котрі були бачили рицарські шоломи, які сьогодні стережуть могили, в котрих вони знаходяться сьогодні на вічному спочинку. У Чернівцях першим наказом полку було очистити терен Північної Буковини від озброєних українських банд, котрі тероризували населення цього регіону. І на виконання цього доручення, він рушив, розсосередившись, виганяючи і захоплюючи одну із таких банд, розмістивши потім сторожовий пост і в Шипинцях у парохіяльному домі отця Микитовича, знищеному і зруйнованому війною, посилаючи звідти загони до Дністра з наказом відновити порядок і спокій [...]. Разом з командиром загону «Північ», капітаном П. Стратом [...]. ми вирушили верхи через сніжну бурю наосліп, і, після кількогодинного блукання, надвечір досягли Кіцманя. Зібрана тут інформація виявилася тотожною першим чуткам [...]. Кіцмань було оголошено Українською Республікою, і комітет на чолі з отцем Катеринюком взяв на себе відповідальність управління цією малою і невизнаною республікою». Далі Арделяну повідомляє, що коли на другий день об 11 годині «республіканський уряд» зібрався на нараду в кіцманській примарії, його члени несподівано були захоплені румунськими офіцерами, арештовані і доправлені до командування полку, а відтак відправлені до командира дивізії генерала Задіка [5, с. 947-948]. А владу в Кіцмані з румунського боку перебрав колишній повітовий староста Л. Гоян [6, с.314-316].

15 (28) листопада 1918 р. в Синодальній залі митрополичої резиденції в Чернівцях відбувся Загальний конгрес Буковини, на якому було прийнято декларацію про те, що «Буковина в своїх кордонах між Черемошем, Колачином і Дністром безумовно і навечно об'єднується з королівством Румунія» [21, с.504-505; 6, с.321]. За словами М. Вітнера, «захоплені румуни пішли потім на площу ринок, перехрещену на площу Unirea, і танцювали там в грязюці Hora mare» [5, с.917]. Прийняття акту про об'єднання привітав телеграмою, адресованою Я. Флондору та митрополиту Володимиру, Молдавський митрополит з Ясс Пімен (Георгеску) [34, с.56].

Під час цього святкування, як свідчив один очевидець, коли на площі вишикувалися війська, на сходах ратуші розташувалися Я. Флондор, генерал Я. Задік та митрополит у фіолетовій мантії, румунські студенти в парадних строях стали по обидва боки в

шпалери і своє задоволення з нагоди об'єднання Буковини з Румунією висловили представники поляків, німців та євреїв, представник Української національної ради д-р В. Залозецький висловив протест «проти непрошеної насильницької окупації Північної Буковини, яка на північ від Сірету є чисто українським краєм». Через кілька годин Залозецького було ув'язнено в його помешканні [5, с.926].

Урочисті святкування цього дня відбулися також в Сучаві. У старій митрополичій церкві в обителі «Іоан Новий» ігумен Інокентій (Штефанеллі) у співслужінні отців Сирбула, Панкратія (Сидоровича), д-ра Тарангула, Івановича, Теутула, Берарю, воєнного священика Гиля та диякона Сотницького відправив св. літургію, на яку зібралися військові, священики, вчителі, голови громад та селяни з Сучавського повіту. Після богослужіння на зборах перед ратушею до присутніх з короткою промовою звернувся примар Сучави священик Є. Попович [34, с.57].

Невдовзі делегація на чолі з Я. Флондором, до складу якої увійшов і Буковинський митрополит Володимир (Репта), виїхала в Ясси для вручення тексту рішення конгресу про об'єднання королю Фердинанду I [21, с.505; 5, с.131-132; 40, с.30-31].

24 листопада (7 грудня) митрополитом Володимиром було видано циркуляр за №244 пр., у якому владика закликав духовенство всюди, де в молитвах згадується ім'я пануючого, відтепер згадувати «Його величність короля Румунії Фердинанда і королеву Марію, вписавши їхні імена в диптихи» [11, с.26].

Того ж дня до митрополита Володимира (Репти) прибула делегація представників уряду та Румунської національної ради під проводом голови уряду Я. Флондора і передала йому адресу, в якій оголошено нелегальним, неканонічним та неморальним цісарське рішення від 24 серпня 1918 р. про усунення архієпископа, і цей акт оголошується недійсним. Митрополит Репта цим повідомленням уряду і Румунської національної ради поновлювався в службових повноваженнях та гідності архієпископа й митрополита [6, с.307: 41, с.95].

18 грудня 1918 р. (1 січня 1919 р.) король Фердинанд видав Декрет-закон про визнання об'єднання Буковини з Румунією [21, с. 505; 25, с.58-59]. Це об'єднання було також визнано Австрією згідно з 59-ю статтею мирного договору, укладеного у вересні 1919 р. в паризькому передмісті Сен-Жермен, за якою вона відмовлялася від своїх прав на Буковину на користь Румунії. Тріанонська угода 1920 р. також закріпила цю територію за Румунським королівством. 26 і 29 вересня 1919 р. декрет про приєднання Буковини до Старого королівства було ратифіковано палатою і сенатом [40, с.3; 25, с.59].

А тим часом румунське міністерство віросповідань розпорядженням від 9 (22 лютого) 1919 р. скасувало цісарське розпорядження від 14 липня 1918 р. про національний поділ буковинської консисторії. Було також знято конкурс на посаду протопресвітера при церкві св. Миколая в Чернівцях, котра, відповідно до попередніх приписів, застерігалася за представником українського духовенства краю [12, с.6]. З огляду на це рішення, українського архімандрита Тарасія (Тимінського) було відправлено на пенсію [28, с.741]. 20 травня 1919 р. консисторськими радниками іменовано отців д-ра І. Тарнавського, З. Воронку, К. Морарю, Д. Дана та Г. Шандру. До складу консисторії також увійшли два почесні радники – архімандрит Климентій (Попович) та о. д-р С. Сагін. А консисторський архімандрит Іполіт (Воробкевич) 3 липня 1919 р. був іменований вікарієм архієпархії з титулом єпископа Радівецького (архієрейську хіротонію здійснено 1(14) вересня 1919 р.) [41, с.95]. 22 листопада того ж року митрополит Буковини й Далмації Володимир (Репта) відступив Сербській Православній Церкві підпорядковані йому канонічно далматинські суфрагійні єпархії – Далматинсько-Істрійську та Бока-Которську, оскільки територія австрійської Далмації увійшла до складу Королівства Сербів, Хорватів і Словенців [33, с.61].

Таким чином Перша світова війна та мирна конференція, яка відбулася за її результатами, суттєво вплинули на становище Буковинської Православної Церкви і державно-політичні орієнтири її кліру. З перших днів оголошення війни керівництво автономної Буковинсько-Далматинської митрополії та переважна більшість буковинського парафіяльного духовенства на офіційному рівні демонстрували свою відданість Габсбургам і висловлювалися на підтримку їхньої політики. Частина православних священиків симпатизували Росії та Румунії. Найбільш лояльними до Австрії були клірики проукраїнської орієнтації. Австрійська влада намагалася ізолювати священиків з проросійськими та прорумунськими поглядами. Зокрема, велику кількість кліриків-русофілів було інтерновано в табір Талергоф.

Під час бойових дій священики, які залишилися на Буковині, потерпали разом з населенням від свавілля вояків воюючих сторін. Важким тягарем на православне духовенство та Релігійний фонд лягли австрійські військові позиції. В церквах реквізували дзвони. Багато православних храмів в ході війни зазнали пошкоджень. Окремі були зруйновані.

Митрополит Буковини й Далмації Володимир (Репта), який під час першої російської інвазії 1914 року залишився в Чернівцях і

вимушено співпрацював з російською окупаційною адміністрацією, у 1916 р. був вивезений з консисторією вглиб країни, а влітку 1918 р. відправлений на пенсію. Керівництво архієпархії, за вказівкою цесаря, доручено новій консисторії, яку очолили український та румунський вікарні архимандрити, внаслідок чого українці на короткий час досягли рівноправного з румунами становища в церкві. Проте поразка у війні та розпад імперії Габсбургів спричинилися до загострення боротьби між українцями і румунами за владу та визначення майбутньої державної приналежності Буковини. Частина православних кліриків теж включилися у ці національні змагання. Священики-українці, як і українські політичні діячі, обстоювали ідею об'єднання північної частини Буковини з рештою українських земель, румунське духовенство, услід за румунськими політиками, стояло за об'єднання всієї Буковини з Румунським королівством.

Анексія Буковини румунськими королівськими військами спричинилася до об'єднання краю з Румунією. Румунська влада повернула митрополита Володимира до керівництва Буковинською митрополією і ліквідувала українсько-румунський паритет в архієпископській консисторії.

Паризька мирна конференція визнала акт приєднання Буковини до Румунії, а Буковинська митрополія поступилася Сербській Православній Церкві далматинськими суфрагійними єпархіями, які увійшли до складу Королівства Сербів, Хорватів і Словенців.

Джерелаталітература: 1. Бажанський І. Війна. Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914–29.12.1918/22). – Чернівці, 2006; 2. Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918. Документи / Упорядкування, коментарі переклад з німецької та російської мови В.М. Ботушанський. Чернівці, 2014; 3. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). – Ф.3. – Оп.1. – Спр.12069; 4. ДАЧО. – Ф.27. – Оп.1. – Спр.136; 5. Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України! Змагання за українську державність на Буковині у спогадах очевидців (1914–1921 рр.). – Одеса, 2008; 6. Добржанський О., Старик В. Змагання за українську державність на Буковині (1914–1921 рр.). Документи і матеріали. – Чернівці, 2009; 7. Попович О. Відродження Буковини // Буковинський журнал. – 1992. – Ч.2-3. – С.166-196; 8. Шавельський Г. И. Воспоминания последнего протопресвитера Русской армии и флота. – Нью-Йорк, 1954. – Т.2; 9. Die Feier in der Gotteshausern// Czernowitzer Allgemeine Zeitung. – 1914. – 19 august; 10. Foia Ordinăciunilor Consistoriului arhiepiscopesc în afacerile Archidiecezei ortodoxe-orientale a Bucovinei. Anul 1916. – Cernăuți, 1929; 11. Foia Ordinăciunilor Consistoriului arhiepiscopesc în afacerile Archidiecezei ortodoxe-orientale a Bucovinei. Anul 1918. – Cernăuți, 1919; 12. Foia Ordinăciunilor Consistoriului arhiepiscopesc în afacerile Archidiecezei ortodoxe-orientale a Bucovinei. Anul 1919. – Cernăuți, 1929; 13. Sematismul Arhidiecezei ortodoxe a Bucovinei pe anul 1921. – Cernăuți, 1921; 14. Богатырец К. История Буковинской Епархии (Машинопись). Б/м., б/г. // Поточний архів Чернівецько-Буковинської

епархії УПЦ; **15.** Ботушанський В. Місто в період австрійського правління // Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] В. М. Ботушанський, С. В. Біленкова, О. В. Добржанський та ін. За заг. ред. В. М. Ботушанського. – Чернівці, 2009. С.79-154; **16.** Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.) [Кол. моногр.] / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін. За заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці, 2005; **17.** Буковина: історичний нарис. – Чернівці, 1998; **18.** Гедеон (Губка), ієромонах. Православие на Буковине в период с 1873 по 1945 гг. – Сергиев Посад, 1992; **19.** Жуковський А. Історія Буковини // Буковина – її минуле і сучасне / під ред.. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж-Філадельфія-Дітройт, 1956. – С.63-420; **20.** Заповольський В. Чернівці в обіймах Першої світової війни // «І». Незалежний культурологічний часопис. – 2009. – №56. – С.74-82; **21.** История Румынии / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы) и др. – М, 2006; **22.** Мирович Р. Апологет православия перед Австрийским военным судом. К 100-летию со дня рождения митрофорного протоиерея д-ра Кассиана Дмит. Богатырца (1868–1968) // Русин. Международный исторический журнал. – Кишинев, 2009. – №1(15). – С.90-94; **23.** Миронов В. Б. Первая мировая война. Борьба миров. – М., 2014; **24.** Можарівський В. Православна церква на Буковині. Доба Митрополій (сер. ХІХ – 1 пол. ХХ ст.). – Чернівці, 2006; **25.** Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – Чернівці, 2003; **26.** Старик В. П. Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921. – Чернівці, 2009; **27.** Степанюк Д. М. Експлуаторська роль православної церкви (на матеріалах буковинської митрополії). – Чернівці, 1971; **28.** Ткачук І. Церковно-релігійне життя // Буковина – її минуле і сучасне/ під ред.. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. – Париж-Філадельфія-Дітройт, 1956. – С.724-756; **29.** Чучко М. К. «И взят Бога на помощь»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). – Чернівці, 2008; **30.** Чучко М., Суляк С. Архипресвітер Кассиан Богатырец – исследователь церковной истории Буковинской Руси // Русин. Международный исторический журнал. – Кишинев, 2014. – №1(35). – С.143-164; **31.** Яремчук С. Життєвий шлях православного священика Кассіяна Богатырця // Питання історії України: 36. наук. статей. – Чернівці, 2003. – Т.6. – С.275-280; **32.** Bălan T. Bucovina in razboiul mondial. – Cernăuți, 1929; **33.** Brusanowski P. Statutul canonic al Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei între 1864–1925 // Revista Teologica. – 2010. – Nr.3. – P.41-63; **34.** Cuțui A. Participarea clerului ortodox bucovinean la primul razboi mondial și unirea romanilor din 1918 // Revista de istorie militară. – 2011. – Nr.1-2. – P.52-58; **35.** Diacon V. Cronicile Suhei Bucovinene. – Iași, 2005. – Vol. II; **36.** Gheorghiu V. Mitropolitul Vladimir de Repta // Calendarul Poporului pe anul ordinar 1927. – Cernăuți, 1927. – P.46-51; **37.** Grigorescu F. Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava in viața credincioșilor. – Suceava, 2003; **38.** Gronih I. Un Album al Cernăuți = Album von Czernowitz. – Cernăuți, 1925; **39.** Morariu L. Ce-a fost odata din trecutul Bucovinei. – Cernauti, 1922; **40.** Nistor I. Bucovina sub dominațiunea românească : La 20 de ani dela Unire. Cernăuți, 1938; **41.** Nistor I. Zece ani dela unire. – Cernăuți, 1928; **42.** Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Române. – București, 1991. – Vol. 3.